

Anarchisten in Vlaanderen 1894-1899

Een tweede reeks aanslagen

De daden van Ravachol hadden een golf van onrust over Frankrijk doen gaan, maar afgezien van één ernstige explosie waren andere grote aanslagen voorlopig uitgebleven. Eind 1893, begin 1894, woedde de storm echter opnieuw in alle hevigheid. In december 1893 liet de anarchist Auguste Vaillant een springtuig ontploffen in de Franse Kamer van Volksvertegenwoordigers, zonder dat er echter doden vielen. Een week na de executie van Vaillant, in februari 1894, gooide Emile Henry, eveneens anarchist, een bom in café Terminus van het station Saint-Lazare te Parijs. Balans: een dode, twee gewonden. De actie was duidelijk bedoeld als wraak voor de executie van Vaillant. Het jaar 1894 zou nog een heel aantal terroristische wapenfeiten opleveren met als hoogtepunt - in Lyon dit keer - de moord op de Franse president, Sadi Carnot, drager van het hoogste staatsgezag in Frankrijk; die had Vaillant ondanks een voor de anarchist gunstige publieke opinie geen gratie verleend¹.

Niet alleen in Frankrijk waren er aanslagen. Ook Spanje beleefde een spiraal van terrorisme en repressie. Waar de Luikse vergeldingsdaden al bij al onschuldig of in elk geval onbloedig bleven, kon dit niet gezegd worden van de Franse en zeker niet van de Spaanse acties. Op 23 september 1893 poogde Paulino Pallas tevergeefs generaal Martinez Campos te vermoorden (hij doodde wel een lid van de guardia civil). Dit als vergelding voor de zware veroordelingen na een opstand van landarbeiders in het Andalusische Jerez de la Frontera in januari 1892. De moordpoging van Pallas lokte een aanzienlijke repressie uit. Tientallen en tientallen militanten werden opgepakt. Pallas zelf en enkele anderen, verdacht van medeplichtigheid, werden terechtgesteld. Vrijwel gelijktijdig als in Frankrijk werden twee uitzonderingswetten afgekondigd. De wraak van Pallas' vriend, Santiago Salvador, was geweldig. De bom die hij op 7 november in het Liceotheater te Barcelona liet ontploffen, maakte verscheidene slachtoffers. En toen, nagenoeg drie jaar later, in juni 1896 te Barcelona door een onbekend gebleven dader een aanslag op een processie werd gepleegd en er opnieuw doden vielen, nam de repressie werkelijk Zuidamerikaanse proporties aan. De weerslag op de arbeidersbeweging was rampzalig. De spiraal van geweld was evenwel nog niet ten einde. Op 8 au-

gustus 1897 schoot de Italiaanse typograaf Michele Angiolillo de Spaanse premier Canovas del Castillo neer om de martelingen in de gevangenis van Monjuich te wreken².

De bomaanslagen van 1893 en 1896 in Barcelona werden niet meer op individuen, maar op een onschuldige menigte gepleegd. En ook de acties in Parijs gingen duidelijk in die richting. In dat opzicht verschilden ze fundamenteel van de onbloedige aanslagen te Luik in 1892. Er was nog een ander belangrijk onderscheid. De Luikse explosies van 1892 waren niet het werk van individueel handelende anarchisten; ze waren groepswork en dat was uitzonderlijk.

Een koppige traditie die inmiddels door het onderzoek is achterhaald, wil nochtans dat het anarchistisch terrorisme het resultaat was van verregaand gekomplotteer. Het ging hem bij de aanslagen althans wat het auteurschap ervan betrof - in de periode 1892-1894 eigenlijk om de zuiverste toepassing van de propaganda van de daad, zoals die vooral in de jaren tachtig opgeld deed. De acties van Ravachol en allen die na hem kwamen, waren niets anders dan louter individuele daden. Het waren vooral wraakacties, beraamd en uitgevoerd door één enkel individu, dat in de meeste gevallen allesbehalve echt crimineel, maar wel vaak verpauperd was en losstond van elke organisatie, voor zover deze er ten andere was. En ook de Spaanse terroristen waren geïsoleerde figuren.

Bij al dat geweld kon België bij wijze van spreken niet achterblijven. En opnieuw was het Luik dat van zich liet horen. Tussen 21 april en 3 mei 1894 - blijkbaar een gevaarlijke periode, die weken om en rond 1 mei - werden enkele nog intacte springtuigen ontdekt, maar kwamen er ook twee tot ontploffing. Op 28 april was de Sint-Jacobskerk het mikpunt. De schade bleef binnen de perken, maar op 3 mei vloeide in Luik voor het eerst bloed. Dokter Renson, neef van en duidelijk verward met raadsheer Renson (bekend van vorige ontploffingen), werd zwaar gewond. De beroering onder de bevolking was groter dan in 1892, de voorzorgsmaatregelen navenant. Daar was de internationale context uiteraard niet vreemd aan³.

Anders dan in 1892 kon men de vermoedelijke daders niet zo vlug, één zelfs niet arresteren. Het proces zou overigens pas begin 1895 plaatsgrijpen. Die ene ongrijpbare verdachte was de zogenaamde "mysterieuze Russische baron", in Luik gekend als Von Sternberg. Hij heette in werkelijkheid Cyprien Jagolkowski en was de zoon van een Pools ambtenaar die na een opstand naar Rusland verbannen was. Nog in 1891 was hij soldaat in het Vreemdelingenlegioen, waar hij onder meer de echte Von Sternberg van zijn paspoort ontdeed. Over Zwitserland was hij uiteindelijk in Luik aanbeland, waar hij zich inschreef aan de universiteit. Zoals veel Russische studenten bezocht hij geregeld socialistische en anarchistische meetings. In het milieu van Russische en Poolse studenten zou hij niet welkom geweest zijn. Lange tijd bleef hij on-

grijpbaar voor de politie, maar werd uiteindelijk gearresteerd in het Servische Nisch en uitgeleverd, niet aan België, maar aan Rusland, waar hij in de Peterburgse kerkers terecht kwam. Het Belgische gerecht moest zich tevreden stellen met kopies van de overhoringen die men hem daar afnam en waarin hij alle medeplichtigheid ontkende.

In elk geval een enigmatische figuur, werd hij aanvankelijk als een klapper, een opschepper, zelfs een gek, maar uiteindelijk nagenoeg algemeen als een Russisch agent beschouwd. Eens te meer werd het bestaan van een internationaal komplot, waarvan de leiders te vinden waren in Londen, Parijs of noem maar op, bewezen geacht door tal van waarnemers. De betrokkenheid van vreemdelingen, de uitgifte van een (apocrief?) manifest, getekend "Comité exécutif", zou in die richting gewezen hebben. Opnieuw werd als algemene aanklacht samenzwering en bendevoering "dans le but d'attenter aux personnes et aux propriétés" aangevoerd. Eén van de twee advocaten-generaal viel het anarchisme als theorie aan. Naar zijn mening waren alle anarchisten door de ideeën die ze verspreidden onrechtstreeks medeplichtig aan het terrorisme. 1894 was in zijn ogen slechts het vervolg op 1892. Dergelijk periodiek verschijnsel diende de kop ingedrukt.

De volledige toedracht werd ook na de gerechtszaak niet duidelijk. De verwantschap met 1892 was slechts oppervlakkig, met name door tijdstip en doelwitten. Slechts één beschuldigde was toen ook gedaagd (maar vrijgesproken): de Duitser Schleich, wiens herberg een anarchistisch trefpunt was. Deze keer kreeg hij drie jaar, in vergelijking met de andere straffen leek dit bijna een vrijspraak. De grote meerderheid van de beschuldigten waren Duitsers. Slechts vier Belgen werden in staat van beschuldiging gesteld; ze werden alle vier vrijgesproken. Onder de beschuldigten waren ondanks diverse huiszoeken en arrestaties in anarchistische kringen maar drie anarchisten, van wie Jooris en Bergh werden vrijgesproken en Schleich veroordeeld. In het licht van de heterogeniteit van de groep verdachten (enkele marginalen, enkele anarchisten, de anderen gematigde socialist) lijkt, zelfs met inbegrip van een Russisch provocateur, de complottheorie moeilijk houdbaar. Het proces met de erg zware verdikten (er viel een gewonde) overtuigt ter zake niet.

Zoveel was duidelijk: als er dan toch van een samenzwering sprake mocht zijn, dan toch zeker niet van een anarchistische. Voor *Le Plébien*, anarchistisch blad dat toen te Verviers verscheen, kon er geen twijfel over bestaan dat de valse Von Sternberg het typisch gedrag van een mouchard vertoonde: hij probeerde groepen op te richten, adressen van kameraden uit Parijs te bemachtigen, hij spoorde aan tot aanslagen én - niet minder belangrijk - hij aanvaardde de anarchistische ideeën zonder erover te discussiëren¹.

De anarchisten woonden dan ook, anders dan in 1892, het proces niet bij en namen afstand van de dynamitards met wie ze trouwens door de liberale pers over één kam werden geschoren. Voor *Le Plébien* waren de aanslagen

LE I

Secede van...

TROISIEME ANNEE N° 52

5 Centimes le Numéro.

BRUXELLES, 30 DÉCEMBRE 1894.

LE NATIONAL ILLUSTRÉ

Leblanc

Muller

Arnold

Schlebach

Wostcamp

La Femme Schlebach

Moerg

Joorta

Wilko

Bach

Vossen

Bralch

Les anarchistes en Cour d'assises, à Liège.

(Voir suite page 116.)

Steeds weer meenden de pers en de overheid anarchistische complotten te kunnen ontwaren.

van 1894 gewoon een machinatie waarbij enkele kameraden zich hadden laten misleiden door een provocateur die wou doen geloven aan het bestaan van een internationaal complot⁵.

De nasleep

De houding van de Franse libertaire pers wisselde van aanslag tot aanslag. Onder meer *La Révolte* deed Ravachol aanvankelijk af als een 'stille', maar herzag deze mening na zijn arrestatie. Zijn middelen mochten voor velen nog wel betwistbaar zijn, door nagenoeg iedereen werd hij meer en meer beschouwd als een wreker, vol sympathie voor zijn lotgenoten, één en al waardigheid tijdens zijn proces en de daaropvolgende veroordeling. Ravachol was een grote persoonlijkheid, die zonder aarzelen de verantwoordelijkheid van zijn medeplichtigen op zich nam, die al bij al zijn leven veil had voor zijn overtuiging en dus gewroken moest worden. Hij kreeg zowaar een Christus-aureool aangemeten. We zagen al hoe het Brusselse *L'Homme libre* in die zin evolueerde. Vaillant kreeg voor zijn bom in het Franse parlement vrijwel onmiddellijk alle sympathie vanwege de anarchisten, te meer daar er geen slachtoffers vielen. Het parlement belichaamde als niets anders de gehate burgerlijke orde en was bovendien bijzonder in diskrediet gebracht door het Panamaschandaal. Maar anderzijds maakte juist Vaillants aanslag het mogelijk uitzonderingswetten goed te keuren; die uitzonderingswetten vormden het middel bij uitstek om elke al dan niet revolutionaire propaganda te verbieden op een ogenblik dat heel wat politici bijzonder kwetsbaar waren. Voor zijn vastberaden houding tijdens zijn proces werd Henry algemeen geacht, maar over zijn daden zelf bestond grote twijfel. Men vreesde voor de schadelijke uitwerking van dergelijke acties op de anarchistische beweging. Slechts een gek kon ertoe besluiten aanslagen te plegen op anonieme burgers die voor het slapengaan in een café iets gingen drinken.

Ook in België zouden de aanslagen, en niet alleen die van Henry, een hypothec leggen op de anarchistische beweging. Om te beginnen sneuvelde te Brussel *Le Libertaire*. Op 20 februari 1894 viel het gerecht binnen in de lokalen van dit anarchistische krantje (de Brusselse anarchistische pers had betere tijden gekend). De drukpers werd in beslag genomen, het bedrijfje meteen stilgelegd. Aanleiding tot het gerechtelijk optreden vormden enkele artikels in het eenmalige antimilitaristische blad *L'Antipatriote* en in *Le Libertaire* die een aansporing tot burgerlijke ongehoorzaamheid zouden hebben ingehouden. Vooral een in memoriam gewijd aan Vaillant kon niet door de beugel. Een goede maand later werden drukker Charles Herkelboeck⁶ en bestuurder Henri Willems door het Hof van Assisen van Brabant bij verstek tot vier jaar gevangenisstraf veroordeeld. Daar bovenop kreeg Willems enkele weken later

als drukker van
Christ Jean Gou
jaar. Pas legde
beide assisen
gesteld, maar
veroordeeld te
bij evenwel wij

Le Libertaire

Daardoor had

L. lib. die elke

Villeval verslo

een periodieke

sten: de titelg

de troet. admi

Emile Chapell

met het minis

recht de grand

banne assisen

artikel over de

tijdens de alit

king aan te sp

Volgens de an

ken door bla

na te volgen. W

rechtbank admi

het licht van de

christisch geschi

overigens al een

onder de meer

meewerken aan

overigens naam

militant na afg

Thonar zouden

Men kan zie

van de propaga

vernavuid werd

klank heeft gew

geevolueerd wa

herdefiniëring v

kinderziekten va

men. Beklemme

vorderd kon wa

als drukker van het boek *La société mourante et l'anarchie* van de Franse anarchist Jean Grave, opnieuw bij verstek, van hetzelfde assisenhof nog eens twee jaar. Pas begin 1895 kon men Herkelboeck en Willems in de kraag vatten. De beide assisenzaken werden overgedaan. Herkelboeck werd buiten vervolging gesteld, maar Willems werd voor de artikelen in *Le Libertaire* en *L'Antipatriote* veroordeeld tot twee en een half jaar gevangenisstraf. In de tweede zaak ging hij evenwel vrijuit⁷.

Le Libertaire was op dat ogenblik al bijna anderhalf jaar ter ziele gegaan. Daardoor had de hoofdstad geen anarchistisch strijdblad meer. *La Brochure* en *L'Idée*, die elk nog gedurende een aantal maanden door toedoen van Denis Villeval verschenen, waren geen spreekbuis van een beweging, maar boden een periodieke bloemlezing van anarchistische en aanverwant bevonden teksten; de titels spraken voor zich. De volgende jaren was het te Brussel armoede troef, zeker op het vlak van periodieke pers. De erg schuchtere poging van Emile Chapelier en Georges de Behogne alias Thonar⁸ om dat te verhelpen met het minuscule *L'Insurgé* in 1896, werd al na drie nummers door het gerecht de grond in geboord. De twintigjarige Thonar werd toen door het Brabantse assisenhof tot twee maanden gevangenisstraf veroordeeld wegens een artikel over de Commune en over de Franse terrorist Emile Henry. Het lag, luidens de akte van beschuldiging, in de bedoeling van *L'Insurgé* de bevolking aan te sporen tot de gewelddadige vernietiging van de bestaande orde. Volgens de aanklager zou Thonar opgeroepen hebben de Commune te wreken door bloedige aanslagen op burgers, alsook om het voorbeeld van Henry na te volgen. Het Brusselse parket stond toen nog altijd op scherp. Maar de rechtbank achtte de omstandigheden blijkbaar gewijzigd; het vonnis viel in het licht van de aanklacht al bij al mee. Het gerechtelijk oordeel over het anarchistisch geschrijf hing blijkbaar af van de omstandigheden. Thonar had toen overigens al een jaar eerder een poging gewaagd om een blaadje uit te geven onder de meer toepasselijke titel *Le Pygmée* en zou alleszins in 1898 ook nog meewerken aan het niet veel imponantere *L'An-archiste* van Jules Pigeon⁹, dat overigens nauwelijks sporen heeft achtergelaten. Chapelier die als vrij nieuwe militant na 1892 het Luikse anarchisme wat had proberen te reanimeren - en Thonar zouden evenwel nog van zich laten horen¹⁰.

Men kan zich alvast voor Frankrijk de vraag stellen waarom de gedachte van de propaganda van de daad die door de anarchisten tussen 1880 en 1888 vernauwd werd tot een soort terrorisme, op dat ogenblik zo weinig weerklank heeft gevonden, om vijf jaar later, toen de opvattingen daarover alweer geëvolueerd waren, plots een periode van hoogconjunctuur te beleven. Een herdefiniëring van de propaganda van de daad als reactie op de terroristische kinderziekten van het anarchisme was al in de jaren tachtig op gang gekomen. Beklemtoond werd dat, ofschoon de revolutionaire geest inderdaad bevorderd kon worden door individuele daden, de revolutie uiteindelijk slechts

gemaakt werd door een volksbeweging. Daartoe moest de libertair-communistische idee evenwel bij de massa's doordringen. In die visie waren de aanslagen dus meer een rem dan een stimulans voor de ontwikkeling van het anarchisme. Gedaan dus met de loftrompet te steken van het terrorisme.

Vandaar de gereserveerde houding van de Franse anarchistische pers, toen de aanslagen in 1892 een aanvang namen. Geweld was voor haar nog hooguit een nevenverschijnsel van de anarchistische actie; het was in wezen vreemd aan het anarchistisch ideaal en dus gedoemd om te verdwijnen. (Ofschoon een onderdrukte die zich met geweld tegen zijn verdrukker verzette, steeds op de sympathie van de anarchisten kon rekenen.) De machtsverhouding tussen burgerij en proletariaat was duidelijk gewijzigd. Een gevoel van collectieve kracht die in staat was de arbeiders te ontvoogden, trilde door de libertaire gelederen. Het syndicalisme met zijn wondermiddel de algemene staking - alias de revolutie - lonkte. De propaganda van de daad maakte plaats voor de collectieve actie verbonden met die van de individuen; de gezellen werden uitgenodigd te gaan militeren in de vakbeweging. De tijd van de individuele aanslagen was voorbij, die van de minderheden agerend in de schoot van de massa's kon beginnen.¹¹ Dat pleidooi voor een heroriëntering van de anarchistische actie naar de arbeiders(massa) in hun organisaties (in het bijzonder de vakbeweging) viel sinds 1889, aanvankelijk zeer algemeen maar mettertijd concreter geformuleerd, ook in België te beluisteren.

Wanneer in 1892 het terrorisme toch doorbrak, dan had dit te maken met een overtuiging die toen in anarchistische kring opgang maakte: men moest de kameraden-slachtoffers van de politiebrutaliteiten van 1 mei 1891, het koste wat het wil, wreken. De wrekers, geslachtofferd door het gerecht, werden op hun beurt tot martelaars uitgeroepen en moesten dus eveneens gewroken worden, wat uiteindelijk nieuwe martelaars opleverde... Een kettingreactie dus. De vijandige houding van de socialisten, nagenoeg gelijk aan die van de burgerij, droeg ertoe bij onder de anarchisten het gevoel van lotsverbondenheid met de propagandisten van de daad te versterken. Extra voedsel daarenboven vond de terroristische actie in het corrupte gedrag van de volksvertegenwoordigers, van wie er meer dan honderd betrokken waren bij het Panamaschandaal. De rol van de pers mag evenmin onderschat worden: ze slaagde erin een soort algemene bompsychose te scheppen, die zeker niet vreemd zal geweest zijn aan een aantal terroristische roepingen. Mutatis mutandis waren dit het Panamaschandaal eventueel ter zijde gelaten - factoren die in een afgezwakte vorm ook te Luik hadden gespeeld.

Met de aanslag op president Carnot in 1894 nam althans in Frankrijk de terroristische golf abrupt een eind. De veeleer billijke uitspraak in het 'proces van de dertig' zal daar wel toe hebben bijgedragen. De ontmoedigende uitwerking van de uitzonderingswetten, de zogenaamde *lois scélérates*, die door het parlement bijzonder snel na de aanslag van Vaillant waren goedgekeurd,

liet zich voelen zo moesten de meeste libertaire bladen hun verschijning staken -, maar vooral was er de nieuwe wending die de anarchistische propaganda had genomen. In Brussel evenwel waren de pers én de beweging na 1894 een tweede maal naar de catacombentijd teruggekeerd. Van een verdere verfijning van het anarchistische gedachtengoed in verband met syndicalisme zal men daar hooguit in intieme kring kennis genomen kunnen hebben.

Het gemiste rendez-vous met Elisée Reclus

Midden 1892 benoemde de Université Libre de Bruxelles de beroemde Franse geograaf en anarchist Elisée Reclus tot titularis van een cursus vergelijkende aardrijkskunde. Begin 1894, kort nadat Vaillant zijn bom had gegooid in de Franse Kamer van Volksvertegenwoordigers, werd de cursus door de academische overheid sine die verdaagd. Reclus kwam toch naar Brussel. Uit de protestbeweging tegen de verdaging van zijn colleges ontstond een dissidente Université Nouvelle, waaraan Reclus tot zijn dood in 1905 als hoogleraar verbonden bleef. Voor de Brusselse en Belgische anarchisten die op hun retour waren, bood dit een onverhoopte kans eindelijk het boegbeeld binnen te halen dat ze in vergelijking met zusterbewegingen duidelijk misten¹².

Er zijn geen tekenen die wijzen op een directe betrokkenheid van Reclus bij de Belgische anarchistische beweging vóór zijn komst naar Brussel. Dit betekent niet dat Reclus een illustere onbekende was voor het Belgisch anarchisme. Samen met andere anarchistische voorgangers als de Rus Peter Kropotkin en de Italianen Errico Malatesta en Carlo Cafiero was hij medeverantwoordelijk voor de ingrijpende koerswijziging die zich binnen het internationaal anarchisme omstreeks 1880 voltrok en die uitmondde in een resolute keuze voor het libertair communisme en de zogenaamde propaganda van de daad. Ook de anarchisten in België gingen deze nieuwe doctrinaire en tactische koers varen en in hun krantjes dook bijwijlen de naam van Reclus op, wanneer men naar hem verwees, een uittreksel uit zijn propagandistisch werk publiceerde of een brochure van zijn hand te koop aanbood. Niettemin moest hij het op dat vlak afleggen tegen de populariteit van andere internationaal vermaarde strijders van het eerste uur als Kropotkin en Malatesta, maar ook van tenoren van het Franse anarchisme als Jean Grave en Sébastien Faure. Ter 'verschooning' van Reclus dient evenwel te worden aangestipt dat hij als geen ander anarchist behalve propagandistisch ook wetenschappelijk bedrijvig was.

Zijn benoeming in 1892 aan de ULB en de verdaging van zijn cursus begin 1894 verhoogden aanmerkelijk, zij het niet spectaculair, de aandacht voor zijn persoon in de Belgische anarchistische pers. *La Misère*, het blad dat de Franse anarchist Albin Villeval te Brussel uitgaf en waarvan het publiek diende gezocht te worden in kringen van SJW'ers en kunstminnende jongeren, bevestig-

de naar aanleiding van Reclus' benoeming, met het nodige sarcasme, de vrees van de brave burger. "Décidément l'hydre anarchiste pénètre partout." Het blad waarschuwde meteen ook "(les) vieillards doctrinaires du corps professoral et les ânes dorés qui trônent à la géronsie [sic] académique." "Songez y donc! Un communard, un individu aspirant à détruire la société entière et à faire sauter ... le reste à la dynamite, venant s'asseoir au milieu de ces braves petits anges! Ah! les malheureux! Si nous étions à leur place, nous donnerions notre démission." En om haar argumenten kracht bij te zetten publiceerde *La Misère* vervolgens onder de titel *La Propriété* van de hand van Reclus een korte maar scherpe analyse van de bezitsverhoudingen en daarmee samenhangend de produktiviteit in de agrarische sector. Het stuk eindigde met een dringende maar hoopvolle oproep aan het adres van de boeren: "Ainsi donc, à l'oeuvre, paysans! ... Associez-vous, liguez-vous pour la possession collective du sol, avant que la haute banque ne s'en empare!"¹³

Niet de heren professoren namen ontslag, wel werden de colleges van Elisée Reclus sine die verdaagd nadat Vaillant op 9 december 1893 zijn bom had geworpen en Reclus uit diverse hoeken minstens van intellectuele medeplichtigheid met deze en andere bommengooiers werd beticht. De onmiddellijke rechtvaardiging van de verdaging vormde de ontdekking op de campus van een pamflet met een vlammende anarchistische geloofsbelijdenis vanwege Reclus: *Pourquoi sommes-nous anarchistes?* De groep rond het Brusselse anarchistische blad *Le Libertaire* had onmiskenbaar de hand in het pamflet. Een en ander maakte het administrateur-inspecteur Charles Graux mogelijk aan Reclus te schrijven dat het gevaar bestond dat zich onder zijn gehoor groepen zouden mengen "qui se livreraient à des manifestations sympathiques ou hostiles inspirées par des mobiles étrangers à vos leçons." Graux was van mening "qu'il existe en dehors de l'Université un foyer permanent d'agitation dont l'influence est néfaste pour les étudiants."¹⁴

In juli 1892 had *La Misère* inderdaad de oprichting van een groep revolutionaire studenten aangekondigd¹⁵, maar het is zeer de vraag of deze plannen werkelijk vorm hebben gekregen. Studenten met anarchistische sympathie waren er ontegensprekelijk aan de ULB; aanwijzingen dat deze studenten zich daadwerkelijk groepeerden en aansluiting vonden bij de plaatselijke beweging ontbreken echter. Administrateur-inspecteur Graux stelde het Brussels anarchisme anno 1894 in een al te vleiend daglicht. De algemene staking van 1893 had niet de revolutie maar het algemeen meervoudig stemrecht opgeleverd en de Brusselse beweging bleek maar niet te bekomen van deze kater.

De anarchistische pers had trouwens nog andere hoofdbrekens dan de zaak-Reclus. Ze stak haar medeleven met de plegers van de aanslagen niet onder stoelen of banken en dat bezorgde haar meer belangstelling vanwege de overheid dan haar lief was. *Le Libertaire* zou net als andere Belgische anarchistische bladen uit die tijd trouwens spoedig - in maart van hetzelfde jaar

nog - bezwijken en
gen die toen over

In ieder geval
geruige daarvoor
lige anarchisme in
eenvolgens, al die
tellectueel waz
ari schreef het bl

De kentering van Elisée
Reclus naar voor het
de beweging anarchist

dirigeants." Hier
vaak gebeurde bij
assez ag... " Ont
pan. Uit de gebou
diable " Les Man
ere eux logiques

En blijkbaar
re kwestie imm
burgers en intell
"Quant à nous, d
rien et à autre pe

nog - bezwijken onder de niet aflatende politionele en gerechtelijke vervolgingen die toen overal in Europa schering en inslag waren.

In ieder geval hield *Le Libéraire* de zaak-Reclus spoedig voor bekeken, getuige daarvan een aantal oprispingen die als zeer klassiek voor het toenmalige anarchisme in België beschouwd mogen worden. Zo moesten het achter-eenvolgens, al dan niet terecht, ontgelden: de burgers, of ze nu student of intellectueel waren of niet, de politici, maar bovenal de socialisten. Op 28 januari schreef het blad, dat de studenten "sympathiques aux idées libertaires et anarchistes ... se sont heurtés à deux difficultés. La première c'est que ... fils de repus, les étudiants, ont agi comme des bourgeois ... ces petits messieurs se sont dérobés lorsqu'il s'est agi de prendre une attitude réellement virile vis-à-vis de la crapule qui siège au Conseil d'administration de l'Université! ... De plus, la crise était destinée à avorter du jour où les étudiants, cessant d'agir et de parler par eux-mêmes se sont mis sous le patronage de politiciens véreux comme Janson ou Vandervelde!"

De komst van Elisée Reclus zorgde niet voor het boegbeeld waaraan de beweging duidelijk nood had.

anarchistes ... se sont heurtés à deux difficultés. La première c'est que ... fils de repus, les étudiants, ont agi comme des bourgeois ... ces petits messieurs se sont dérobés lorsqu'il s'est agi de prendre une attitude réellement virile vis-à-vis de la crapule qui siège au Conseil d'administration de l'Université! ... De plus, la crise était destinée à avorter du jour où les étudiants, cessant d'agir et de parler par eux-mêmes se sont mis sous le patronage de politiciens véreux comme Janson ou Vandervelde!"

Dat was de mening van de enkele anarchistische studenten aan de universiteit, maar ook van anderen die zich uit de agitatie hadden teruggetrokken, "dégoûtés et écoeurés en voyant l'incident Reclus servir encore une fois de "plate-forme" à certains ambitieux, à certains apprentis-

dirigeants." Het was met de universitaire beroering verlopen zoals het zo vaak gebeurde bij stakingen. "Les politiciens ont tout gâté, trop 'gueulé', pas assez agi..." Ook de Cercle des Etudiants Socialistes kreeg een veeg uit de pan. Uit de gebeurtenissen bleek haar "aplattissement de plus en plus irrémédiable"; "les Marxomanes ... n'ont pas fourré leur nez dans l'Affaire, ils ont été, eux, logiques, car ils sont les adversaires de la liberté".¹⁶

En blijkbaar was bij *Le Libéraire* ook de interesse voor de hele universitaire kwestie inmiddels flink bekoeld. Het ging in de grond om een zaak van burgers en intellectuelen, waar al bij al niet zo veel van te verwachten viel. "Quant à nous, disons que si Reclus ne vient pas en Belgique, il n'y perdra rien; et d'autre part ses ennemis n'y gagneront rien; car l'expérience nous a

appris que pour flanquer la sainte frousse au ... 'blason' des bourgeois il y a encore d'autres moyens que des ... leçons universitaires données devant trois pelés et deux tondus."¹⁷ En halfweg februari kon *Le Libéraire* nog slechts achtting opbrengen voor de dissidente professoren Hector Denis en Guillaume de Greef, evenals voor enkele studenten die getuigd hadden van een "attitude chevaleresque en sacrifiant leurs avantages personnels devant le grand principe du Libre-Examen." En stelde men zich de vraag: "Pourquoi donc tant d'abnégation chez quelques uns doit-elle être récompensée par tant de couraïse et de fanfaronnade chez la grande masse?"¹⁸

Ook de Vlaamse anarchisten, meer bepaald in Gent en Mechelen, gaven in hun blad *De Fakkel* verslag van het gebeuren en klaagden de "jezuïtische" praktijken aan van de academische overheid van de ULB. Niemand, maar dan ook niemand had het recht de verspreiding van de wetenschap, wie er ook drager van was, te verhinderen. Zoals gezegd, was een sneer aan het adres van de socialisten altijd meegenomen voor de toenmalige Belgische anarchisten - het omgekeerde was evenzeer waar - en zo geschiedde ook in *De Fakkel*. Aan de "parlementaire coöperateurs-socialisten" werd halfslachtigheid verweten bij de verslaggeving over het incident, dit in fel contrast met sommige burgerlijke kranten. De bedoeling daarvan lag volgens *De Fakkel* voor de hand: ze gedroegen zich liever als "de deftige leiders (!) van de fatsoenlijke socialisten, voor wie het staat op de anarchisten af te geven in de hoop dat dit alles achteraf electoraal zou lonen." In tegenstelling met de Brusselse *Le Libéraire* bleef men wel belang hechten aan het behoud van Reclus' cursus, en hoopte men eind januari nog dat er krachtig zou worden opgetreden om de "uiteenzetting der vrije gedachte" niet te laten versmachten. In de loop van februari zorgde *De Fakkel* ook nog voor een Nederlandse vertaling van *Pourquoi sommes-nous anarchistes?*¹⁹

Noch over de afwikkeling van het incident-Reclus, noch over de daaruit voortvloeiende oprichting van de Université Nouvelle werd er nog bericht in de Belgische anarchistische pers. Wel bleef de figuur van Reclus nog enkele jaren in de kijker staan en genoten zijn geschriften een meer dan gebruikelijke belangstelling. In de Brusselse reeks *La Brochure* werd nog in 1894 zijn bekende *A mon frère, le paysan* gepubliceerd, dat volledig in de lijn lag van de eerder aangehaalde artikels over *La propriété*. En in 1895 bracht de Mechelse Vrije Groep een vertaling van de brochure *L'Anarchie*, die de neerslag vormde van een voordracht door Reclus in 1894 gehouden in de tempel van Les Amis Philantropes. Bij die Brusselse vrijmetselaarsloge had Reclus vanaf maart 1894 onderdak gevonden voor zijn lezingen²⁰.

In tegenstelling met hun gezellen uit Brussel, Gent en Mechelen hadden de anarchisten in Verviers helemaal geen belangstelling getoond voor de zaak. Er waren al een paar maanden voorbijgegaan toen *Le Plébien* de naam Reclus liet vallen, en dat had dan nog niet onmiddellijk iets te maken met het

hele incident. De trekken tegen de blad *Le Travail*. In dus waarom hij al Parnse café Tenise maal dat aprompte.

Eind 1895 ging van het niddacht van *Le Plébien* als enige spMen raadde ten wetenschapsman "Plus il sait, d'est son oeuvre d'ait ne peut s'acquie par la bonté, l'ait moyen de la ment il ... il reside d'ait de repos que d'ait niet geven. In 189 op zijn beurt nog nous anarchistes? dween de anarchi (Soc?)

Reclus was a dagdagelijkse p was ontegensp d'ait des Temps m chistische pers in kon hierbij reken Brussel in cont Hautstone? Zijn chures vermeld. I gaan voor de be in *Le Misère* en l de contacten van ment in de beweg

In de Bittij Peter Kropotkin, van vertegenw zou noemen Bitt

hele incident. Reclus vormde enkel de aanleiding om nog eens van leer te trekken tegen de eeuwige socialistische tegenstander, in concreto het Luikse blad *Le Travail*. Dat laatste beweerde een brief ontvangen te hebben van Reclus waarin hij zich zou distantiëren van de aanslag van Emile Henry in het Parijse café Terminus. Net zoals bij vorige gelegenheden - het was niet de eerste maal dat apocriefe brieven van hem circuleerden - logenstrafte Reclus dit prompt²¹.

Eind 1895 genoot de rede van Reclus (en ook die van Janson) bij de opening van het nieuwe academiejaar aan de Université Nouvelle de volle aandacht van *Le Plébéien* dat, nu de Brusselse groepen aan het verkommeren waren, als enige spreekbuis van het Franstalige anarchisme was overgebleven. Men raadde ten zeerste het warme pleidooi van Reclus voor de geëngageerde wetenschapsman ter overweging aan en men citeerde hem dan ook voluit. "Plus il sait, c'est-à-dire plus il a reçu, et plus il doit donner en échange, plus son oeuvre doit prendre un caractère de dévouement et même de sacrifice: il ne peut s'acquitter envers ses frères qu'en devenant apôtre. Vivifier la science par la bonté, l'animer d'un amour constant pour le bien public, tel est le seul moyen de la rendre productrice de bonheur. ... Ce bonheur est un bonheur actif ... il réside dans l'exercice ardu et continu de la pensée, il n'est pour nous de repos que dans la mort." Een beter beeld van Reclus' leven kon men wel niet geven. In 1896 zou *La Débâcle sociale*, de feitelijke opvolger van *Le Plébéien*, op zijn beurt nog eens uitpakken met het bekende pamflet *Pourquoi sommes-nous anarchistes?*, maar daarna was blijkbaar het 'aardige' ervan af en verdween de anarchistische geograaf weer meer op de achtergrond, zoals vóór 1892²².

Reclus was zelf al die tijd zoals gezegd niet persoonlijk betrokken bij de dagdagelijkse propaganda zoals ze door de Belgen gevoerd werd, maar hij was ontegensprekelijk de bezieler van de belangrijke brochurereeks *Bibliothèque des Temps nouveaux* die vanaf 1895 verscheen in een periode dat de anarchistische pers in Frankrijk maar moeizaam herstelde van de repressie. Hij kon hierbij rekenen op de steun van enkele jonge anarchisten met wie hij te Brussel in contact kwam, in de eerste plaats op vioolbouwer Charles Hautstont²³. Zijn broer Jean²⁴, musicus, werd een tijd als drukker op de brochures vermeld. Jean Hautstont en allicht ook Charles konden zowat doorgaan voor de bescheiden prototypes van de cultureel ingestelde jongeren die in *La Misère* en *La lutte pour l'art* hun forum hadden gevonden. Verder gingen de contacten van Reclus met het plaatselijk anarchisme niet, van een engagement in de beweging was geen sprake²⁵.

In de *Bibliothèque des Temps nouveaux* verscheen werk van anarchisten als Peter Kropotkin, Errico Malatesta, Charles Albert, Jacques Mesnil²⁶, maar ook van vertegenwoordigers van wat Nettlau "la littérature libertaire moderne" zou noemen: Richard Wagner, Leo Tolstoj, Georges Eekhoud, Jean Richepin.

Voor Reclus gold immers "que toute la littérature contemporaine est anarchiste par quelque côté; à notre propagande directe s'associent les mille propagandes indirectes de la foule des poètes, romanciers, philosophes et sociologues."²⁷

De reeks werd uiteraard ook in België verspreid - als de justitie dit toeliet tenminste - en bleef niet onopgemerkt. Een reactie van *Le Plébéen* op de brochure van de Fransman Charles Albert *Aux anarchistes qui s'ignorent* typeerde wellicht goed de relatie tussen Reclus en de Belgische beweging. "Cette brochure s'adresse surtout aux intellects ... tout en applaudissant à l'initiative de la Bibliothèque des Temps nouveaux, nous nous demandons si une telle propagande s'emploierait pas mieux si elle s'adressait aux malheureux, à ceux qui ne savent plus penser."²⁸

Rijst meteen weer de vraag naar wat Reclus en de Belgische beweging uiteindelijk van elkaar gescheiden hield. Max Nettlau, de Herodotus van het anarchisme, formuleerde het als volgt. *La Misère, Le Libéraire* en andere waren "proletarisch-revolutionäre Organe, unmittelbare Kampfblätter, denen Reclus sich wohl weder hätte anschliessen wolten oder können; weil er eben nicht in dem unmittelbaren Sinn solcher Kampfgruppen militant war. Seine Art war es, die Ideen in reiner und klarer, weitausgreifender und tief begründender, nicht irgendwie einseitig gebundener Form vorzuführen, und dies tat er in Brüssel in direkterer Weise als früher, weil eben soviel weniger andere tüchtige Kräfte vorhanden waren als in Genf und Paris."²⁹

Het verheven morele en intellectuele ideaal van lange adem van Reclus, deze vergrijsde eminentie van het anarchisme, maar evenzeer deze "continu-ateur direct des Encyclopédistes du XVIIIe siècle"³⁰, was ten enenmale niet bruikbaar in de doordeweekse actie van een anarchistische beweging waarvan de grote en voortdurende bekommernis het was de arbeiders uit de 'kluwen' van de parlementaire socialisten te houden. Het revolutionair ongeduld, de kleinere kantjes van dergelijke politieke strijd, tactische discussies in het algemeen, waren de ouder wordende wetenschapsman Reclus, als hij dit alles al niet te eenzijdig en te ver verwijderd vond van een integraal anarchistisch ideaal, in elk geval volkomen vreemd.

"Que faut-il donc faire pour nous maintenir en état de rigueur intellectuelle, d'activité morale et de foi dans le bon combat?" stelde Reclus zich in 1901 de vraag in een brief aan de redactie van het Spaanse blad *Huelga General*. "Eh bien, en ma qualité de vieillard, je m'adresse aux jeunes et leur dis: Point de querelles ni de personnalités ... Etudiez avec discernement et persévérance ... Le révolutionnaire conscient n'est pas seulement un homme de sentiment, il est aussi un homme de raison dont tous les efforts en vue de plus de justice et de solidarité s'appuient sur des connaissances exactes et synthétiques d'histoire, de sociologie, de biologie, qui peut pour ainsi dire incorporer ses idées personnelles dans l'ensemble générique des sciences humaines. Evitez les spé-

dialisations, n'ajoutez
des de vérité, dirigé
au langage commu-

Vroeger al, in
zijn conferenties,
victions par de la
l'ensemble de la
giment volontiers
ques révolutionna-
quent il faut y
dévouement. D'un
non a desespéran-
tion des passions
voit le développe-
société. En méme
ne peut agir sur
peut-il agir sur
les idées précon-
amis vivant et ag-
tes sociétés anar-
ternelle." "Que
exemple en fin-

Het had een
leen, tot het be-
nische wetmatig-
de noodzaak van
gen leven voor-
in. Hoewel de fig-
ten sprak, was di-
sen hun sociale
groot.

Daarbij kon
dom en intellectu-
standdeel in die
rakter van het
het burgerlijk, v-
verteenwoordig-
r Soc. Wagener
bescheiden mili-
Van een serieu-
huis gekomen. B-
Lam moet te ma ge-

cialisations, n'appartenez ni aux patries ni aux partis. Soyez des hommes avides de vérité, dégagés de toute pensée d'intérêt. Ni patron, ni chef, ni apôtre au langage considéré comme parole d'Évangile, fuyez les idoles."³¹

Vroeger al, in 1895, had hij aan Clara Köttlitz³², een jonge habitué van zijn conferenties, toevertrouwd: "Ce qui importe c'est ... de fortifier ses convictions par de fortes études, de se créer un idéal bien complet, embrassant l'ensemble de la vie et de vivre conformément à cet idéal ... Les jeunes s'imaginent volontiers que les choses peuvent changer rapidement, par de brusques révolutions. Non, les transformations se font avec lenteur, et, par conséquent, il faut y travailler avec d'autant plus de conscience, de patience et de dévouement. Dans la hâte d'une révolution immédiate, on s'expose par réaction à désespérer, quand on constate l'empire des préjugés absurdes et l'action des passions mauvaises. Mais l'anarchiste conscient ne désespère point: il voit le développement des lois de l'histoire et les changements graduels de la société." En meteen volgde de hele leefregel van de anarchist (Reclus): "Et s'il ne peut agir sur l'ensemble du monde d'une manière infinitésimale, du moins peut-il agir sur soi-même, travailler à se dégager personnellement de toutes les idées préconçues ou imposées, et grouper peu à peu autour de soi des amis vivants et agissant de la même façon. C'est de proche en proche, par petites sociétés aimantes et intelligentes, que se constituera la grande société fraternelle." "Que votre existence s'irradie en lumière bienfaisante, en parfait exemple, en fécond enseignement."³³

Het had een tijd geduurd voor de Belgische anarchisten, maar zij niet alleen, tot het besef waren gekomen dat met het oog op de revolutie naast historische wetmatigheden ook eigen anarchistische inzet nodig was. Reclus trok de noodzaak van dit voluntarisme niet in twijfel, maar zag er conform zijn eigen leven vooral een zaak van individuele intellectuele en morele verheffing in. Hoewel de figuur Reclus ook tot de verbeelding van de Belgische anarchisten sprak, was dit voor de meesten onder hen een wereldvreemde raad. Tussen hun sociale revolutie en Reclus' revolutie in de geesten was de afstand groot.

Daarbij kwam dat het Belgisch anarchisme zich vaak wars van burgerdom en intellectualisme had getoond. Had *L'Homme libre* als een wezenlijk bestanddeel in de afstamming van de Internationale niet het antiburgerlijk karakter van het anarchisme benadrukt? In de Belgische beweging was zeker het burgerlijk, maar ook het kleinburgerlijk element overigens maar matig vertegenwoordigd. De hoofdrolspelers op de Luikse processen van 1886 en 1892, Wagener en Moineau, die van kleinburgerlijke afkomst waren en een bescheiden militaire carrière achter de rug hadden, mogen niet misleiden. Van een serieuze studentenwerking was noch in 1886 noch in 1892 veel in huis gekomen. Het kunstminnende groepje rond *La Misère* en *La Lutte pour l'art* niet te na gesproken, voelden zich hooguit nog enkele studenten aange-

trokken tot deze beweging³⁴. Het Belgische anarchisme was in hoofdzaak een beweging van arbeiders in de ruime zin van het woord, van handwerkers, zelfstandig of in loondienst, tot fabrieksarbeiders en mijnwerkers. Daarmee correspondeerde het zelfbeeld van de beweging: dit was een beweging van arbeiders, proletariërs zo men wil, in elk geval niet-burgers. Arbeiders-burgers, uitgebuiten-uitbuiters waren de polen van een vrij elementaire, maar diepgewortelde visie op de klassentegenstellingen.

De antiburgerlijke houding die daarmee gepaard ging, werd gevoed door het 'reformisme' van de BWP dat zowel vanbinnen (Vandervelde c.s.) als vanbuiten (de progressisten) in de hand gewerkt werd door 'burgerlijke' elementen³⁵. Deze antiburgerlijke houding was ook één van de bronnen van de dissidentie binnen de partij, die soms tot een overstap naar het anarchisme leidde. Het voorlopig hoogtepunt van dit - laat het ons noemen - burgerlijk reformisme vormde voor dergelijke dissidenten en voor de anarchisten de wijze waarop de socialistische leiding en de progressisten de beweging voor het algemeen stemrecht en vooral de algemene staking van 1893 naar hun hand hadden gezet. Het afwikkelen van de zaak-Reclus vormde voor *Le Libertaire* hiervan mutatis mutandis een nieuwe illustratie. Antiburgerlijkheid en anti-intellectualisme lagen daarbij niet ver uit elkaar.

Zeker, het toen bij uitstek burgerlijke universitaire wereldje was voor de anarchisten, op enkele anarchistische studenten na, vreemd terrein en daar veranderde de komst van een bekend anarchist als hoogleraar weinig aan. Dat de academische overheid van de Université Libre tot grote ergernis van *Le Libertaire* niet tot andere gedachten kon worden gedwongen, was slechts één fase van het incident; een andere fase was de oprichting van de Université Nouvelle. Met zijn wetenschappelijk gezag, zijn hooggestemde boodschap en zijn profetische verschijning - men leze de bijna dweperige beschrijving van Mesnil - was Reclus misschien niet de aangewezen voortrekker voor het Belgisch 'proletarisch' anarchisme, maar zijn aantrekkingskracht op een belangrijke fractie intellectuelen en kunstenaars van vrijzinnige afkomst was des te groter. Daarvan leverde de oprichting van de Université Nouvelle naar aanleiding van de verdaging van zijn cursus een duidelijk bewijs. Reclus had trouwens al vóór 1894 zijn entree gemaakt bij dat publiek in het hoogstaande tijdschrift *La Société nouvelle*, dat door de colinsist³⁶ Fernand Brouez van 1884 tot 1897 in Bergen werd uitgegeven.

Hoewel van rationeel-socialistische origine stelde *La Société nouvelle* zijn kolommen ook open voor kopstukken uit de BWP, voor linkse intellectuelen in de rand van de BWP en mettertijd ook voor tal van vooraanstaande anarchisten uit het buitenland, in die mate zelfs dat het blad in de jaren negentig steeds meer een anarchistisch cachet kreeg. Meteen groeide *La Société nouvelle*, dat zich behalve aan maatschappelijke vraagstukken ook aan de kunst wijdde en eminente vertegenwoordigers van de Frans-Belgische literatuur herbergde,

tot een Belgische beweging die in Frankrijk de anarchistische beweging bereikte het anarchistische tijdschrift *Le Libertaire* werd afgedrukt en verspreid door links-vrijzinnige Brusselse studenten.

II
E

Votez donc pour
de Liège, de Verviers
et des autres villes de la

De belangstelling voor
de figuren van Reclus en
de relatieve anarchisten

tot een Belgische, maar niet minder typische exponent van het bondgenootschap dat in Frankrijk begin de jaren negentig tot stand kwam tussen anarchisme en artistieke avant-garde. Door het 'pluralistische' *La Société nouvelle* bereikte het anarchistische gedachtegoed, meer bepaald in het pamflet van Reclus *Pourquoi sommes-nous anarchistes?*, dat door het tijdschrift al in 1889 werd afgedrukt, een niet te verwaarlozen groep intellectuelen van diverse links-vrijzinnige horizons³⁷. Het waren ook die lieden, in het bijzonder de Brusselse studenten, die tijdens de jaren negentig steeds meer op elkaar aan-

Le dernier char du cortège.

Il est temps que la nouvelle morale s'affirme.

(Lettre d'ÉLIE RECLUS à JEAN GRAVE, l'anarchiste, justifiant le vol.)

ÉLECTEURS !

Votez donc pour Janson, Feron, Denis, De Greef et leurs alliés de Bruxelles, de Liège, de Verviers et d'ailleurs, collègues ou protecteurs des Reclus et des Robin de la "Porcherie".

De belangstelling van vrijzinnige, burgerlijke en intellectuele kringen gold in de eerste plaats de figuur van Reclus en zijn verheven ideaal, maar zeker niet de door-de-weekse activiteit van de plaatselijke anarchistische beweging.

gewezen waren in de slopende krachtmeting met het doctrinair-liberaal establishment, dat belichaamd werd door de academische overheid van de ULB. Het progressief-vrijzinnig amalgaam dat aldus uit de bus kwam, vormde ontegensprekelijk de voedingsbodem van de protestbeweging tegen de verdraging van Reclus' cursus, een protestbeweging die uiteindelijk zou uitmonden in de oprichting van de Université Nouvelle³⁸.

Het is niet zo gemakkelijk het publiek dat Reclus met open armen ontving in kaart te brengen. Men heeft natuurlijk wel de naam van de hoofdrolspelers als de radicaal-liberaal Paul Janson, de socialisten Emile Vandervelde en Louis de Brouckère, de linkse intellectuelen die in min of meerdere mate bij de BWP aanleunden: Edmond Picard, Hector Denis, Guillaume de Greef enz. Maar daarna wordt namen noemen een flink stuk moeilijker. Max Nettlau waagde zich aan een vrij vage omschrijving van wat hij noemde groepen met "relative freiheitliche Interesse." Hij onderschatte in eerste instantie wel enigszins de aantrekkingskracht van de BWP op dit milieu. Hij schreef: "Nicht alle belgischen Intellektuellen und Künstler beugten sich dieser Partei, obgleich sie ihr nicht ernstlich entgegen traten; sie hatten sich dem grossen Milieu der Internationale genähert, blieben dem kleinen Milieu der anarchistischen Gruppen und dem einseitigen Milieu der Arbeiterpartei fern und lebten nun parteilos für sich, guten Sachen ihren Beistand gebend, wie zur Zeit als Elisée Reclus nach Belgien kam ... So gab es im damaligen Belgien, besonders in Brüssel, Antwerpen, Charleroi etc. Kreise mit alter liberaler und sozialer Tradition, die natürlich nicht anarchistisch und revolutionär waren, aber auch nicht so kurzichtig, in der Ersetzung der Bourgeoisie durch eine Arbeiterspartei herrschaft die wirkliche Befreiung der Menschheit zu sehen."³⁹

In zijn biografie van Reclus schatte Nettlau de invloed van de gecultiveerde BWP-leiders van burgerlijke afkomst beter in, als hij de volgende typing geeft. Tegenover de op kiesstrijd en coöperatieven afgestemde BWP "stonden die intellektuellen sozialistischen Kreise, von denen viele in ihrer Jugend die Internationale, den Proudhonismus oder den damaligen revolutionären Positivismus gekannt hatten, zwar nicht gänzlich ablehnend gegenüber - denn sie waren sehr gemässigt und skeptisch geworden -, aber sie waren zu intelligent und zu ehrlich, um in dem den Arbeitern als nächstes Allheilmittel vorgespiegelten Genossenschaftswesen und Wahlrechtskampftreiben oder späterer Wahl- und Wählerpolitik ganz aufzugeben oder daran wirkliche Freude zu haben, und diese Kreise waren es eben, die sich gern um die Université Nouvelle scharten, die sich neben Elisée Reclus stellten, ohne jedoch - wie dieser - bereit zu sein, wirklich für die Anarchie einzutreten, die sie respektierten, sobald sie durch Reclus vertreten wurde, deren sonstiger Propaganda sie aber sich fernhielten."⁴⁰

Met deze laatste woorden trof Nettlau ongetwijfeld de nagel op de kop. Het Belgische anarchisme en zijn belangrijkste militanten ontbeerden nu een-

maal dat fascinerende wel hadden en wisten te winnen. Het was een sterke socialistische melde avant-garde reeds over de BWP. Franse anarchisten in 1894 kon op dat veld delijk enigszins in

Anarchie en

De revolutionaire d teerd, groeide op stie tegen het refi neer op een vrij u chelen daarentegen socialisten heel w Wereldoorlog z

In het voorjaar revolutionair-Sociali stuurde nog steeds blad was duidelijk Vlaanderen. Dat v van De Wacht die met algemeen me Werken, dat zij de voortdurende be leiders van De W Social-Democratie in afdeling Antwa zoening met de al peratie naast De V tegenstelling tuss uiteindelijk met a kiesstrijd af, wel BWP-lijst voor die

Voor een gaa gaand Slechts en Anthonissen, die lorg van start g

maal dat fascinerende dat hun vooraanstaande geestesgenoten in Frankrijk wel hadden en waardoor ze tal van kunstenaars en intellectuelen voor zich wisten te winnen. Het Belgisch anarchisme had bovendien af te rekenen met een sterke socialistische partij van wie menig burgerlijke leider zich in de vermelde avant-garde kringen als een vis in het water voelde. We hadden het reeds over de Brusselse Section d'Art. Met dit soort concurrentie hadden de Franse anarchisten nauwelijks af te rekenen. Alleen de komst van Reclus in 1894 kon op dat vlak in België de balans tussen anarchisme en socialisme tijdelijk enigszins in evenwicht brengen.

Anarchie onder de Mechelse kerktoren

De revolutionaire dissidentie die zich in 1893 binnen de BWP had gemanifesteerd, groeide op sommige plaatsen uit tot een koppige anarchistische oppositie tegen het 'reformisme'. In Antwerpen, Gent en Leuven kwam dit concreet neer op een vrij uitzichtloos gevecht tegen de socialistische bierkaai. In Mechelen daarentegen bestond er een vrij sterke anarchistische stroming, die de socialisten heel wat hoofdbrekens bezorgde. Mechelen bleef tot aan de Eerste Wereldoorlog zowat het brandpunt van het Vlaamse anarchisme.

In het voorjaar van 1894 heette *De Wacht* nog altijd het *Orgaan van de Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij van Antwerpen*; Jaak Bus⁴¹ uit Mechelen stuurde nog steeds stukken in en sociale revolutie bleef het parool. Maar het blad was duidelijk niet meer de tribune van de revolutionaire beweging in Vlaanderen. Dat was een teken aan de wand. In oktober namen de mannen van *De Wacht* deel aan de verkiezingen, de eerste parlementsverkiezingen met algemeen meervoudig stemrecht. De opmerking van tegenstander *De Werker*, dat zij dat als vermomde anarchisten deden, zegde meer over de voortdurende broederstrijd dan over de werkelijke politieke intenties van de leiders van *De Wacht*. Zeker al in maart 1895 was *De Wacht* het *Orgaan van de Sociaal-Demokratische* (in plaats van Revolutionair-Socialistische) *Arbeiderspartij, afdeling Antwerpen* geworden. In juni 1895 vond bovendien een eerste verzoening met de officiële socialisten plaats. *De Wacht* mocht voortaan als coöperatie naast *De Vrije Bakkers* binnen de BWP werkzaam zijn. De ideologische tegenstelling tussen de voormannen van de beide socialistische fracties bleek uiteindelijk niet zo fundamenteel; die van *De Wacht* zwoeren niet eens de kiesstrijd af, wel integendeel. In 1896 figureerden Fabri en Welters al op de BWP-lijst voor de verkiezingen⁴².

Voor een groep militanten van *De Wacht* bleek de tegenstelling wel diepgaand. Slechts enkelen van hen traden uit de anonimiteit, onder wie Marinus Anthonissen, die vanaf februari 1894 met het anarchistische blad *De Opstandeling* van start ging. Met zijn 31 jaar kon Anthonissen in 1894 op een goede

staat van verdienste als socialistisch militant terugblikken. Enkele kleinere veroordelingen lieten een makkelijk ontvlambaar man vermoeden, in dat opzicht vormde hij evenwel geen doorsnee-anarchist. In 1889 was hij de bezieler van de Socialistische Dokwerkersbond die dan te Antwerpen werd opgericht. In mei 1891 riep hij tijdens een meeting op om naar de dokken te trekken om de dokwerkers ervan te overtuigen zich aan te sluiten bij de algemene staking voor het algemeen stemrecht. Meteen toonde hij zich een radicale BWP-militant. Dit, maar ook economische motieven kunnen zijn overstap verklaren naar *De Wacht*, waar hij broodbezorger werd. In 1893, toen de agitatie voor het algemeen stemrecht opnieuw een hoogtepunt bereikte, was hij naast de leiders van *De Wacht* Fabri en Engels een spreker op de meetings. Hij behoorde tot die socialisten die het niet namen dat de BWP-leiding op 18 april opriep tot het beëindigen van de algemene staking, ook al had de Kamer die dag slechts het algemeen meervoudig stemrecht in plaats van het algemeen enkelvoudig stemrecht goedgekeurd. Zo tekende hij als uitgever van een aanplakbiljet van de Revolutionaire Arbeiderspartij die de Antwerpse arbeiders aanspoorde de staking voort te zetten. Anthonissen fungeerde trouwens ook gedurende het grootste deel van 1893 als uitgever van *De Wacht*. Voor Anthonissen evenwel, die het Antwerpse parket maar voor een stroman nam, ging *De Wacht* blijkbaar niet ver genoeg. Begin 1894 stak hij samen met Jaak Kocx met het anarchistische blad *De Opstandeling* van wal. Hij trad niet enkel op als officiële uitgever van het blad, maar schreef ook artikels en was betrokken bij de verspreiding. Rond die tijd werd hij afgevoerd als uitgever van *De Wacht*.

Het was een moeilijke tijd voor de anarchisten en hun publikaties. Al op 15 mei werden Anthonissen en Kocx door het Hof van Assisen van Antwerpen veroordeeld tot respectievelijk een half jaar en een jaar gevangenisstraf. Diverse artikels uit *De Opstandeling* - onder meer over de aanslag van Auguste Vaillant - hielden volgens het Hof een rechtstreekse en kwaadaardige aansporing in tot het plegen van misdaden en vielen derhalve onder de toepassing van artikel 1 van de wet van 25 maart 1891. Vrij spoedig liep Anthonissen nog een veroordeling op. Toen hij op 3 juni 1894 met het vijfde en meteen het laatste nummer van *De Opstandeling*, dat een omstandig verslag van de assisenzaak bevatte, aan de Vooruit in Gent colporteerde na afloop van een burgerlijke begrafenis, kwam het tot een handgemeen met plaatselijke socialist. Een jongeman, wellicht een toekomstige begrafenisganger, werd door een kogel uit de revolver van Anthonissen in het been getroffen en bezweek een tijd later aan de verwonding. Dit voorval was tekenend voor de vijandschap die toen te Gent heerste tussen de anarchisten met *De Fakkel* als spreekbuis aan de ene kant en de socialist. Onvrijwillige doodslag, oordeelde de correctionele rechtbank van Gent op 19 juli 1894 en bestrafte de Antwerpse anarchist tot achttien maanden gevangenis⁴³.

Het anarchisme in Vlaanderen was hiermee evenwel niet het zwijgen op-

gelegd. Te Gent van Mechelaars en Vlaamse groepen anarchisten met werd er ook het parlementaire, zich van bevestigd werd losgekoppeld burgerstand" nam omgedraaid. Omvangspartij overtegen beoogde door de arbeiders weld zouden kunnen

Bron van alle moesten zich vrij een bestendiging godsdiens: mocht te nadruk op de christische standpunt man en macht bestoormingen van de een houten been. O bijdragen tot het sociale socialistische alijke doel van De Kommunisme. "van en hoeften." Tenslotte revolutionairen." en chistische blad gaf bedoeling daarvan denpartij niet af te

De Fakkel deed en haalde in juni de Gentenaar Jozef De werd het blad alvast De redactie en de actigd in Gent. Vrijdag van de Vooruit: café de Gentse Revolutie uitgever, redactie en de Slijpstraat 20 was

gelegd. Te Gent verscheen al sinds januari door een gezamenlijke inspanning van Mechelaars en Gentenaars *De Fakkel* als het *Vrij communistisch orgaan der Vlaamsche groepen*. In *De Fakkel* vond de onvrede van de Gentse en Mechelse anarchisten met het reilen en zeilen van de BWP een uitdrukking; meteen werd er ook het anarchistisch ideaal geformuleerd. De nefaste gevolgen van het parlementaire streven van de BWP waren legio: de socialisten verbonden zich van lieverlede met de (liberale) burgerij, de strijd tegen de godsdienst werd losgekoppeld van de arbeidersstrijd, de invloed van de "heren uit de burgerstand" nam toe, samengevat: de socialistische principes werden de nek omgedraaid. Ofwel zou de BWP evolueren tot een kleinburgerlijke hervormingspartij, ofwel zou ze ronduit "staatssocialistisch" worden. *De Fakkel* daartegen beoogde de zuivere klassenstrijd, de ontvoogding van de arbeiders door de arbeiders zelf - waarbij ze verbeteringen ongetwijfeld enkel met geweld zouden kunnen afdwingen.

Bron van alle kwaad waren het privé-bezit en het gezag. De arbeiders moesten zich vrijmaken van alle gezag, dus ook van het parlementarisme, dat een bestending van het gezag en een gevaar voor het socialisme inhield. De godsdienst mocht niet herleid worden tot een privé-zaak - dergelijke expliciete nadruk op de vrijzinnigheid was al een tijd veeleer ongewoon in de anarchistische standpunten -, maar moest als steunpilaar van het kapitalisme met man en macht bestreden worden. Hetzelfde gold voor het militarisme; hervormingen van de legerdienst zoals de BWP die voorstond, waren pleisters op een houten been. Coöperaties naar BWP-model tenslotte konden onmogelijk bijdragen tot het socialisme. Kortom, er bleef weinig overeen van de toenmalige socialistische actie onder de anarchistische zeis der kritiek. Het uiteindelijke doel van *De Fakkel* was het vrije communisme (lees: anarchistisch communisme), "van eenelk volgens zijne krachten, aan eenieder naar zijne behoeften." Tenslotte deed het blad een oproep aan "alle Vlaamschlezende revolutionairen," en dus niet enkel aan de anarchisten - het uitgesproken anarchistische blad gaf zichzelf overigens geen anarchistische ondertitel mee. De bedoeling daarvan was wellicht mogelijke bondgenoten binnen de Werkliedenpartij niet af te schrikken⁴⁴.

De Fakkel deed het voor een Vlaams anarchistisch blad betrekkelijk goed en haalde in juni 1895 een dertigtal nummers. De officiële uitgever was de Gentenaar Jozef Drieghe⁴⁵; hij werd ook als drukker vermeld, maar feitelijk werd het blad alvast een tijdlang te Mechelen gedrukt door Victor Heymans. De redactie en de administratie, en na een tijd ook de uitgever, waren gevestigd in Gent, Vrijdagmarkt 3, waar Jan de Wolf alias Amnestie in de nabijheid van de Vooruit café hield. Café Amnestie fungeerde ook als contactadres van de Gentse Revolutionaire Jonge Wacht (RJW). Vanaf augustus 1894 verhuisden uitgever, redactie en administratie van *De Fakkel*, evenals café Amnestie, naar de Slijpstraat 40, waar in lokaal *De Fakkel* de Kring voor Socialistische Studie,

de Gentsche Vrije Groep en de RJW pleegden bijeen te komen. Toen, na een kortstondige verdwijning, *De Fakkel* in maart 1895 opnieuw verscheen, werd Jan de Wolf als drukker-uitgever vermeld. Samen met hem verplaatsten alle eerder vermelde activiteiten zich naar de Garenplaats 3; dichterbij de Vooruit kon nauwelijks. De Nederlander Jan de Wolf of Amnestie nam ongetwijfeld van in den beginne het leeuwedeel van het werk voor zijn rekening. Hij zorgde niet enkel voor eindredactie, financieel beheer en verspreiding van *De Fakkel*, maar voerde ook vaak zelf de pen. De Wolf was met de Mechelaars Jaak en Willem Bus één van de drijvende krachten, zo niet de drijvende kracht achter *De Fakkel*.

Ook de antecedenten van De Wolf waren socialistisch, hij behoorde zelfs tot wat we het middenkader van de BWP zouden kunnen noemen. Over zijn levensloop vóór 1890, in het bijzonder een eventuele deelname aan de Commune, bestaat onzekerheid. Een necrologie in het Antwerpse anarchistische blad *De Opstandeling* had het in 1910 over "Jan Woulf alias Amnestie." De biografie die daar werd gegeven, was voor de periode na 1890 zonder twijfel die van Jan de Wolf. De gegevens die verstrekt werden over de lotgevallen van "Jan Woulf" voor 1890 zijn niet in tegenspraak met wat te vinden is over Jan de Wolf, maar voorlopig bevestigen geen andere bronnen wat door *De Opstandeling* werd beweerd. Een en ander stippen we hier dan ook onder het nodige voorbehoud aan. Jan Woulf kwam volgens *De Opstandeling* uit een goede familie, genoot hoger onderwijs en werd lid van de Internationale. Om aan een vervolging te ontsnappen week hij uit naar Duitsland en vervolgens naar Frankrijk, waar hij aan de Commune deelnam en veroordeeld werd tot deportatie. Hij kon echter, nog steeds volgens *De Opstandeling*, ontsnappen uit Nieuw-Caledonië en kwam terecht in Duitsland, waar hij opnieuw gevangengezet werd. Na het uitzitten van zijn straf werd Jan Woulf de grens met België overgezet om uiteindelijk in Gent aan te belanden. Tot zover *De Opstandeling*.

Jan de Wolf, in elk geval, kwam na een twee jaar durend verblijf te Mechelen opnieuw in de Gentse agglomeratie wonen. Hij was er verscheidene jaren werkzaam als administratieve kracht in de coöperatieve vereniging Vooruit. In 1889 sloot hij zich aan bij de Socialistische Vrijdenkersbond en tot in de loop van 1893 trad hij naar voren als een actief militant van de Gentse BWP. Hij was lokaal verslaggever van *Vooruit* voor de Gentse randgemeente Sint-Amandsberg en schreef een aantal antiklerikale satirische liederen. Zijn activiteit beperkte zich niet tot Gent. Hij zette zich terdege in voor de oprichting van een nationale federatie van socialistische ziekenfondsen, maar kante zich wel tegen de wettelijke erkenning ervan, die de overheid naar zijn mening te veel mogelijkheden tot ingrijpen zou bieden. Deze visie bleek onder meer uit de door hem geschreven *Catechismus voor de werkmans over socialistischen onderlingen bijstand*, die ook in het Frans verscheen. In de Nederlandstalige versie (1892) heette hij afgevaardigde te zijn voor de Vlaamse gewesten van de So-

cialistische Land-
cretans van de
eis. De nationale
Amnestie, want
socialistische
voor de oprichting
stemrecht. Voor
1893 in Cuesmes,
ten op de orde...

Dit belette ni
van 1893 tot een
sprake in de
nand Domela N
terud het vrijes
al dit gemeen,
het geheim - ze
noegen over Am
tot Amnestie
de Nederlander
politieke redene
Beerblock" even
het leiderschap
waartoe hij zich
bron liet Amnest
Roubaix in de
met 1893 werd hij
hij te Gent aan
een tijdlang hand
ve des Vignobles.

In oktober 1893
in een brief aan
slechts nadeel
voorgond te wil
sche beginselen.
niet het minst
necrologie van
lang voor de
roof en verdach

In Gent en Ant
korte duur. Mech
Vlaamse beweging
een groep binnen d

cialistische Landelijke Bond "Nood breekt", in de Franstalige versie oud-secretaris van de Fédération Nationale Socialiste des Sociétés de Secours Mutuels. De nationale federatie kwam voorlopig evenwel nauwelijks van de grond. Amnestie, want onder die naam was Jan de Wolf politiek actief, sprak ook op socialistische meetings, onder meer in Henegouwen. Daar brak hij een lans voor de oprichting van ziekenfondsen, vakbonden, evenals voor het algemeen stemrecht. Voor het algemeen stemrecht bijvoorbeeld pleitte hij op 12 maart 1893 in Cuesmes, waar hij aanraade vooralsnog niet te staken, maar te wachten op de orders van hogerhand.

Dit belette niet dat het tussen Amnestie en de Gentse BWP nog in de loop van 1893 tot een breuk kwam. De figuur van Amnestie kwam enige keren ter sprake in de brieven van enkele correspondenten uit het Gentse van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de Nederlandse socialistische voorman die metertijd het vrije socialisme zou omhelzen. De brieven schrijvers hadden meestal dit gemeen, dat Domela voor hen als een soort biechtvader was bij wie ze in het geheim - ze waren meestal aan handen en voeten gebonden - allerlei ongenoegen over Anseele en het Gentse socialisme kwijt konden. Met betrekking tot Amnestie evenwel liepen hun meningen uiteen. Waar Amnestie volgens de Nederlander Bernard Penning⁴⁶ ontslag nam uit Vooruit om principiële politieke redenen en "na verschillende wedervaardigheden," herleidde Karel Beerblock⁴⁷ eventuele ideologische tegenstellingen tot een loutere strijd om het leiderschap van de beweging, die over de hoofden van de arbeiders, waartoe hij zichzelf rekende, heen werd gestreden. Steeds volgens dezelfde bron liet Amnestie uit luiheid zijn werk schieten en trok hij vervolgens naar Roubaix in de hoop "met kroeg te houden gemakkelijker te kunnen leven." In mei 1893 werd hij echter door Frankrijk uitgewezen en een tijdje later opende hij te Gent aan de Vrijdagmarkt zijn café Amnestie. Rond die tijd zou hij ook een tijdlang handelsreiziger geweest zijn voor de Brusselse Société Coopérative des Vignobles.

In oktober 1895 typeerde Pieter d'Hoedt⁴⁸ Amnestie en Bernard Lapinne in een brief aan Ferdinand Domela Nieuwenhuis als anarchisten die hun ideaal slechts nadeel berokkenden door hun levenswandel, door steeds maar op de voorgrond te willen treden, door hun gebrekkige kennis van de anarchistische beginselen. Zij herleidden het anarchisme tot een soort "neem-en-eet-(en niet het minst: drink-)recht." *De Opstandeling* daarentegen anno 1910 in zijn necrologie van Amnestie onderstreepte diens belangeloze inzet zijn hele leven lang voor de "zaak der onderdrukten" ondanks gevangenisstraffen, broodroof en verdachtmakingen⁴⁹.

In Gent en Antwerpen was het anarchistische renouveau van 1894 van korte duur. Mechelen ontpopte zich verrassend als het centrum van de 'Vlaamse beweging'. Al in de loop van 1892 was er ongenoegen gerezen bij een groep binnen de Mechelse BWP over de manier waarop door de BWP-top

Anarchistisch Manifest

AAN HET

MECHELSCHE VOLK

Drijentwintig jaren scheiden ons van den 18 Maart 1871, dag waarop het proletariaat (niet-bezitters) van Parijs, zoo heldhaftig als het was, door zijne machtige adem de schurken-regeering verjoeg, en voor het eerst zijn eigen lot in handen had.

Niettegenstaande den grijzenden honger, ellende en ontbering, die het Parijsche Volk doerstonde, veroorzaakt door den Fransch-Duitschen oorlog, stond het pal tegenover zijne verdrukters, en zwoer liever te sterven, dan nog langer van hun menschenrechten verstoken te blijven.

Den 18 Maart 1871 toonde het volk van Parijs, door zijne werkzaamheden, rijp te zijn om te leven zonder meesters, zonder regeerders, en elkanders waardigheid te eerbiedigen, kortom men leefde in een staat van *Anarchie*.

Dien dag staat geboekt in de geschiedenis als de schoonste dien het proletariaat ter zijner rekening heeft, en hij schenkt bij het nadenken weer kracht en moed aan het lijdende volk, dat naar verlossing streeft.

Gevoelen wij eene groote sympathie voor haar, wij betreuren dat het Parijsche volk (in plaats van moordenaars, brandstichters en dieven, gelijk de rijke luizaards en betaalde gazetschrijvers ons doen gelooven) te goedzakelig was voor hunne beulen, die hun schoon werk *De Vrije Gemeente* ondernijnde en ze te veel met zachtheid behandelde.

Door hunne goedheid is het dat het volk van Parijs, hun lot weer overgaven aan mannen die ze betrouwden en kezen door middel van stemrecht, en die er zoo min iets goeds konden voor doen, als welke regeering ook, en wat veel bijdroeg tot de nederlaag.

Doch vergeven wij hun dit, zij hebben een werk volbracht grootscher, schooner, menschlievender, als alle kapitalistische menschlievendheid te zamen.

Terwijl het Parijsche volk den vrede wilde, bereidden een Thiers en zijne medemoordenaars een bloedbad voor, te afschuwelijk, te afschuwelijk, te walgelijk, om bijval te vinden bij een enkel mensch op aarde.

Drij maanden wapperde de roode vlag ten teeken van VRIJHEID, GELIJKHEID en BROEDERSCHAP op de publieke gebouwen, toen op een zekeren nacht eenige benden dronken, opgehitste soldaten Parijs binnendrongen onder het gehuil: « Doodt die wolven, die wolvinnen en dat wolvengebroed! »

« Wat gij ook doet, gij zult sterven! Als men u vindt met de wapens in de hand — DE DOOD! Als gij smeekt — DE DOOD! Naar welke zijde gij de oogen wendt, naar rechts, naar links, naar voren, naar achteren, omhoog, omhoog, DE DOOD! Gij moet sterven, maar eerst zult gij den doodstrijd aanschouwen van uwe vrouw, uwe zuster, uwe moeder, uwe dochter, uwe zonen, zelfs al liggen zij nog in de wieg; zieken en gebrekkelijken zal men met bajonetsteken afmaken, aan zijn gebroken been of bloedenden arm voort sleuren en hem daarna als een pak vuil, kerzend en lijdend, in een riool smijten!

De dood! De dood! De dood!

Op zulke barbaarsche wijze vernaardde men op enkele dagen 35.000 menschen, waaronder oude grijsaards en moeders met hunne zuigelingen aan de borst.

Volk van Mechelen, beden den 18 Maart herdenken de arbeiders der beide werelddeelen de Commune, worden er Voordrachten en Meetings gehouden, om eene hulde te brengen aan hen die zoo moedig stierven voor de zaak der menschheid.

Ook Mechelen mag daaraan niet te kort blijven, en toont uwe sympathie met op de

VOORDRACHT

tegenwoordig te zijn op ZONDAG 13 MAART, IN DEN SLEUTEL. DILLE, om 7 ure 's avonds.

ONDERWERP:

De moorderijen van 1871 en de toekomstige revolutie.

Inzang en woord vrij.

Namens den Anarchistengroep.

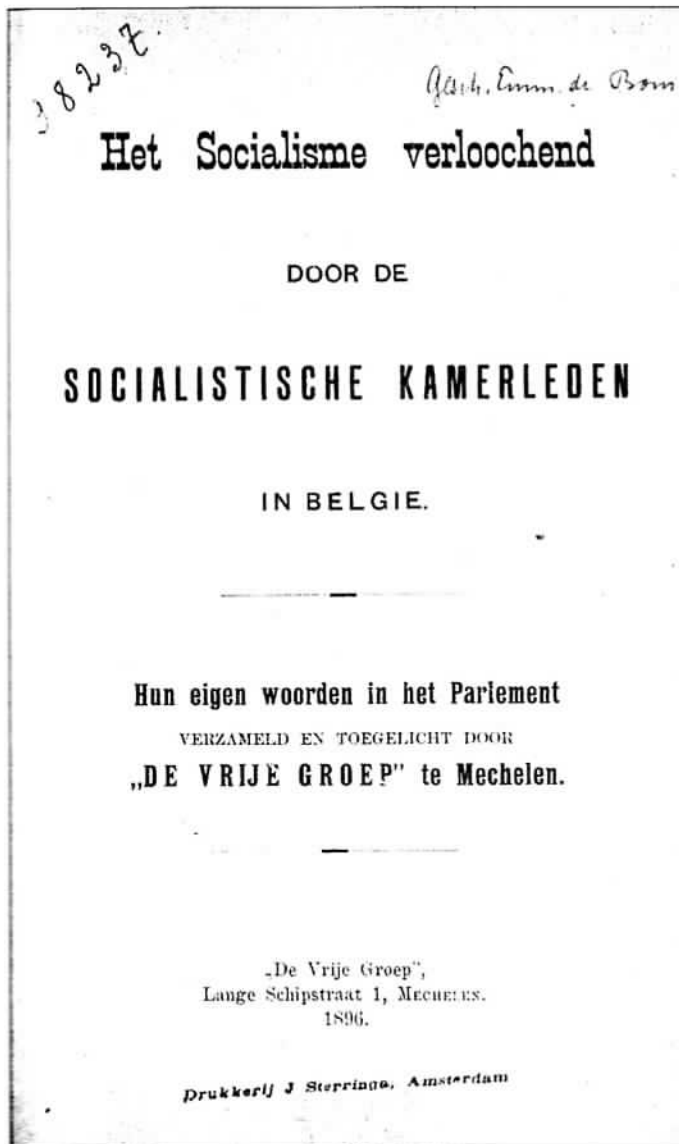
strijd tegen de zogenaamde Bloedwet. Na verloop van tijd was de Mechelse BWP-federatie echter aan een zeker herstel toe, dit ten koste van de anarchisten, getuige daarvan de opkomst op beider éénmeiviering in 1894. Dit kon Jaak Bus er echter niet van weerhouden om in augustus van hetzelfde jaar naast het algemeen-Vlaamse blad *De Fakkel* nog een eigen Mechelse *De Noodkreet* te laten verschijnen. De terughoudendheid om zich anarchist te noemen was nu echt overwonnen. *De Noodkreet* was luidens de ondertitel een *Anarchistisch-communistisch orgaan*. Dit nam niet weg dat het elan blijkbaar zoek was: *De Noodkreet* haalde nauwelijks februari 1895 en zeven nummers. Het Mechelse anarchisme ook de Gentse *De Fakkel* was intussen opgedoekt - was zijn spreekbuis kwijt en dit zou zo blijven tot april 1897, alle pogingen om een nieuw algemeen-Vlaams blad in het leven te roepen ten spijt. Voorlopig moest de Mechelse Vrije Groep zich tevredenstellen met het uitgeven van brochures, waarvan één, *Het socialisme verloochend door de socialistische kamerleden in België* (1896), stof deed opwaaien. Daarin werd aan de hand van een bloemlezing van allerhande interventies van socialisten in Kamer en Senaat, uit de *Parlementaire handelingen* bijeengesprokkeld, onomstootbaar bewezen dat het socialisme verloochend werd door de socialistische parlementariërs⁵².

Deze brochure vond nogal wat weerklank. De anarchisten deden er de ronde van Vlaanderen mee. Vanaf april 1897 kon deze campagne worden ondersteund door een nieuw, regelmatig verschijnend blad *Vrijheid*. Dit periodiek zegde open te willen staan en droeg daarom ook helemaal geen ondertitel. De redactie voegde er echter meteen aan toe dat ze niettemin de anarchistisch-communistische principes voorstond. De oplage van het eerste nummer bedroeg, volgens Jaak Bus in één van zijn traditionele verslagen over de anarchistische stand van zaken in Mechelen (en Vlaanderen) opgemaakt ten behoeve van de Nederlandse anarchistische pers, 1.100 exemplaren en bleek onvoldoende te zijn. Te Leuven werden 200, te Antwerpen 300 en te Mechelen zelfs 350 exemplaren verkocht, steeds volgens dezelfde anarchistische bron. Deze mooie cijfers ten spijt kon de inspanning die de uitgave van *Vrijheid* vergde, echter niet volgehouden worden. November 1897 was het er wellicht mee gedaan⁵³.

Intussen hadden er enkele verschuivingen plaatsgevonden binnen de Mechelse BWP. Onder invloed van de partijvoorzitter Frans Verbelen⁵⁴ in eigen persoon, die indertijd de gebroeders Bus en Cie de deur had gewezen, werd in de loop van 1895 een Studie- en Leeskring opgericht waar ook revolutionaire geschriften aan bod kwamen. Deze tendens zette zich voort en in oktober 1897, toen het anarchistische *Vrijheid* zijn laatste adem aan het uitblazen was, verscheen te Mechelen door toedoen van dezelfde Verbelen het dissidente en antiparlementaire *Het Vrije woord. Socialistisch maandblad*. Al dan niet onder invloed van de reeds geciteerde brochure meende ook Verbelen dat het socialisme in België verloochend werd. Een blad als *Het Vrije woord*

was zonder meer
 onderhevig aan de
 belen - wat moet dat
 anarchistische tegen
 risme en het nastre
 een doel in plaats
 dienden eigenlijk
 denpartij hadden

*De ingrediënten
 in de anarchistische
 kritiek op het
 politieke socialisme
 waren klassiek.
 Het reformisme
 was onmachtig;
 het was op maat
 van de burgerij
 gesneden...*

was zonder meer noodzakelijk; alle andere socialistische bladen waren te zeer onderhevig aan de ijzeren partijtucht. Het ware socialisme was volgens Verbelen - wat moet dat zoet geklonken hebben in de oren van zijn vroegere anarchistische tegenstanders - fundamenteel gekant tegen de staat. Parlementarisme en het nastreven van gedeeltelijke hervormingen werden voor de BWP een doel in plaats van een middel; ze versterkten de huidige maatschappij en dienden eigenlijk enkel als springplank voor de heren die zich bij de Werkliedenpartij hadden aangesloten. Veelbetekenend ook was de publikatie in *Het*

Vrije woord van stukken uit *Autoritair en libertair socialisme* (1897) van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, de apostel der Nederlandse arbeiders, die dat jaar uit de Nederlandse Socialistenbond stapte. Het moest dan ook niet verwonderen dat Verbelen reeds in het novembernummer van *Het Vrije woord* een warme oproep deed tot samenwerking tussen revolutionaire, vrijheidlievende of libertaire socialisten enerzijds en anarchisten anderzijds. 1897 werd ook het jaar waarin Verbelen afscheid nam van de Mechelse BWP, waarvan hij zes jaar voorzitter geweest was. De BWP bleek geen dissidenten in huis te willen⁵⁵.

Voor de Mechelse anarchisten leek engagement in de vakbond vanzelfsprekend en dat was misschien wel te verklaren uit hun socialistisch verleden. Wellicht de enige bedrijfstak waar de Mechelse anarchisten syndicaal iets voorstelden, was de houtsector (in het bijzonder de meubelnijverheid), die te Mechelen echter wel het meest arbeiders tewerkstelde. De anarchisten konden er inspelen op een blijvende huiver voor politiek (en dus huiver voor het socialisme). Concreet betekende dit dat Jaak Bus het in de jaren 1895-1896 tot voorzitter van de Onafhankelijke Stoelmakersbond bracht en als dusdanig kon pleiten voor zuiver economisch agerende vakbonden zonder enige politieke binding. Deze verenigingen konden dan ook dienen als 'eenheidsvakbonden' waar eenieder terecht kon, ongeacht zijn opinie. Meteen kon Bus ook waarschuwen voor een teveel aan centralisatie.

Maar de Onafhankelijke Stoelmakersbond was slechts één van de vier of vijf bestaande stoelmakersbonden; bovendien waren veel stoelmakers niet eens gesyndiceerd. Wel wisten de Onafhankelijke Stoelmakers zich gesteund door een overkoepelende Onafhankelijke Houtbewerksbond die omstreeks 1895 tot stand kwam. Bus en een anonieme vertegenwoordiger van de Mechelse Meubelmakers zouden zich in maart 1896 op het buitengewoon congres van de Nationale Federatie van Houtbewerker tevergeefs kanten tegen een statutaire erkenning van de politiek van de BWP als zijnde die van de Federatie⁵⁶. Het is overigens de vraag of de invloed van de anarchisten in de neutrale vakbeweging te Mechelen zelf verder strekte dan die volgehouden antipolitieke opstelling, die de arbeiders alvast uit de handen van de BWP hield. Anders gezegd: hoe vatbaar waren de stoelmakers voor de revolutie⁵⁷?

Eén van de bronnen van het opkomend anarchisme in Vlaanderen was de SJW. Dat was alleszins het geval te Gent en te Mechelen. Over de radicale Mechelse inbreng op het antimilitaristisch congres van oktober 1893 hadden we het reeds. Al bij die gelegenheid noemde de Mechelse afdeling zich een Revolutionaire in plaats van Socialistische Jonge Wacht. Ze had de BWP de rug toegekeerd en was aangesloten bij de Vrije Revolutionaire Arbeiderspartij. Begin 1894 verscheen door toedoen van Jaak Bus *De Loteling. Protest-nummer tegen de bloedwet* van de Mechelse Revolutionaire Jonge Wacht. Daarin kwam ook de Gentse Revolutionaire (Socialistische) Jonge Wacht aan het woord. De

groep was opgericht niet akkoord kon Zwitserland geen stander van elke natie, anders gezegd tot ondersteuning van socialisten waren nu de vaderlanders' uit en in februari. In dezelfde anarchist *wacht* (uitgever w *Loteling*, orgaan v

Ook vanuit Egin 1894 zou de s zich communisten (Communiste) Lij bij de organisatie Bij die gelegenhe *suoi sommes-nous* tie verdedigden standpunt. In esk tegen de controle Daarin werd ook overgenomen. De de gewapende na het internationaal der Domela Nieu het ongelijk geste gekeurd en het p land bewerkstell kamp die zich m aanvankelijk voeg bij, de door de a vanaf 1895 de ke vergelijking met van de persoonlijk loofsbelijdenis Over de kwestie zag men alleen m ter zake de keuze garde de mogelk internationaal so

groep was opgericht door een aantal ontevreden uit de Lotelingenkring die niet akkoord konden gaan met de zogenaamde gewapende natie, een op Zwitserland geïnspireerd verdedigingsconcept. Ze verklaarden zich tegenstander van elke vorm van regering en militarisme, inclusief de gewapende natie, anders gezegd het "socialistisch militarisme". Dit zou evengoed dienen tot ondersteuning van het kapitalisme en van "parlementair geknoei". De socialisten waren niet alleen aanhangers van de staat, maar ze waren ook "goede vaderlanders". In september 1894 bracht de Gentse RJW een eigen *Bloedwet* uit en in februari 1895 zou ze dit initiatief nog eens overdoen met *De Korrektie*. In dezelfde anarchistische lijn verschenen begin 1898 te Mechelen *De Jonge wacht* (uitgever was Verbelen), evenals te Leuven een nagenoeg identieke *De Loteling*, orgaan van de plaatselijke Revolutionaire Jonge Wacht⁵⁸.

Ook vanuit Brusselse SJW-kringen kwamen nog dissidente signalen. Begin 1894 zou de SJW van Schaarbeek zich van de BWP afgescheurd hebben en zich communistisch verklaard hebben. In februari werkte de Jeune Garde (Communiste) Libertaire van Sint-Joost-ten-Node samen met de Brusselse SJW bij de organisatie van een betoging en meetings naar aanleiding van de loting. Bij die gelegenheid zouden stapels van *Le Libertaire* en van het pamflet *Pourquoi sommes-nous anarchistes?* verdeeld zijn⁵⁹. Binnen de nationale SJW-federatie verdedigden de Brusselse groepen nog enige tijd het antimilitaristisch standpunt. In oktober 1894 gaven zij, voor de Landelijke Raad van de SJW en tegen de controle van de BWP over hun nationale publikaties in, *La Caserne* uit. Daarin werd ook een artikel van Domela Nieuwenhuis over dienstweigering overgenomen. De Gentse Lotelingenkring verdedigde in *De Kazerne* evenwel de gewapende natie en dat was ook de keuze van de Luikse SJW-groepen. Op het internationaal socialistisch congres van 1893 te Zürich werd de Nederlander Domela Nieuwenhuis na Brussel 1891 opnieuw, tot twee keer toe zelfs in het ongelijk gesteld. Het principe van de militaire dienstweigering werd er afgekeurd en het principe van de parlementaire tactiek goedgekeurd. In Nederland bewerkstelligde deze discussie mede de scheuring in het socialistische kamp die zich in de jaren 1893-1894 voltrok. De meerderheid zou Domela aanvankelijk volgen. In België waren de meest radicale jaren van de SJW voorbij, de door de anarchiserende fractie fel bevochten gewapende natie werd vanaf 1895 de kern van het programma. Een en ander bleef wel radicaal in vergelijking met het intussen evoluerende BWP-programma dat in de richting van de persoonlijke dienstplicht ging. Het SJW-standpunt gold echter een geloofsbelijdenis, die geen aanleiding gaf tot discussie, maar evenmin tot actie. Over de kwestie van de dienstweigering werd wel nog gedebatteerd. Desertie zag men alleen nog aanvaardbaar in geval van oorlog, aan de groepen werd ter zake de keuze gelaten. Aan Domela Nieuwenhuis werd in 1896 in *L'Avant-garde* de mogelijkheid geboden om het standpunt dat hij zou innemen op het internationaal socialistisch congres van Londen, te verdedigen. In 1897 ten-

slotte stemde het SJW-congres in met een symbolische vorm van dienstweigering, de algemene weigering tot loten⁶⁰.

Van Nederlandse anarchisten en vrije socialisten

Het aantal Nederlanders of Belgen met Nederlandse antecedenten in dit Vlaamse anarchisme valt op. Het moet ook meteen weer gerelativeerd worden. Er bestond ook bij de socialisten een duidelijke connectie tussen Nederland en Vlaanderen, Gent in het bijzonder; Mechelen mag hierbij als een soort Gents protectoraat beschouwd worden. Ferdinand Domela Nieuwenhuis kwam nog als dominee te Gent spreken en hielp de Gentse socialisten zelfs met een lening vooruit. Aan de andere kant bleek de praktijk van zijn Sociaal-Democratische Bond (SDB), zeker in Den Haag, op het Gentse voorbeeld geïnspireerd bij het stichten van de rode familie (krant, coöperatie, gebouw)⁶¹.

In Gent konden (vaak radicale) Nederlanders in Vooruit aan de slag, zij het dat dit niet altijd even lang duurde. Zo mengde Johannes Koenraad van der Veer zich einde 1891 nogal onbesuisd in de oppositie tegen Anseele en Van Beveren. Hij werd wegens openlijke kritiek door zijn werkgever de deur gewezen en door de Belgische overheid spoedig daarna over de grens gezet. De volgende jaren ontpopte hij zich als een zeer ondernemende SDB-propagandist te Middelburg in Zeeland van waaruit hij ook bijdragen stuurde aan het Antwerpse dissidente blad *De Wacht*. Van der Veer ging in 1896 de Nederlandse geschiedenis in als dienstweigeraar of eerste daadwerkelijke Tolstojaan⁶².

Bekender misschien is de latere monarchist Alexander Cohen, die zich in de jaren negentig te Parijs bij de schare kunstenaars-bewonderaars van de anarchistische bommengooiers vervoegde. Ook hij hield zich een tijd in Gentse socialistische kring op⁶³. Te Mechelen stond in de broederstrijd de Nederlander Willem Reuter tegenover zijn landgenoten Jaak en Willem Bus. Het is moeilijk in te schatten waar de Nederlandse inbreng het grootst was: bij de anarchisten of de socialisten. Overigens was deze scheidingslijn in Nederland minder duidelijk dan in Vlaanderen. Zinvoller is allicht de vraag in hoeverre de Vlaamse dissidentie gevoed werd door de radicalisering van de Sociaal-Democratische Bond rond Domela Nieuwenhuis en ook of er geen sprake is geweest van beïnvloeding in omgekeerde zin.

Zeker tot 1888 hoefde het Belgisch anarchisme niet voor de Nederlandse zusterbeweging te blozen. In 1887 vonden Nederlandse anarchisten in de Gentse *Opstand* een spreekbuis waarvoor ze kopij en geldelijke middelen leverden. Over de Brusselse *Opstand* en Nederland hadden we het reeds. En toen in november 1888 te Den Haag een herdenking van de martelaren van Chicago plaatsgreep, bleek daar een zekere Wijsmans (ongetwijfeld de Brus-

selse Wijsmans) anarchistische doorve, die verweesking tussen algemeen naar dijklijke herdenking

Het jaar anarchistische aan de organislaars konden van sel kwam onder af te zwakken jaren overheen, doen met de drie mogelijke initiatief door met blijvende werking met all verdedigden meende onder

De Neder van die brochur tekst verscheen allen, het blad archisten en derlijke anarch wijze nutteloo revolutionair teg 1887.

Voor de van Nederland van de Mechelen van de de lectuur van blad werd met de Mech waardig

In september anarchisten bij handelde het naars en Rotterdam zich gelukkig

selse Wysmans) aanwezig te zijn die protesteerde tegen een herdenking van anarchisten door socialisten, dit tot afkeuring van Domela Nieuwenhuis zelve, die verwees naar Amerikaanse voorbeelden van gelijksoortige samenwerking tussen anarchisten en socialisten. Domela streefde toen overigens in het algemeen naar dergelijk samengaan. Wysmans kondigde echter een afzonderlijke herdenking door de Haagse anarchisten aan⁶⁴.

Het jaar 1888 vormde in België het begin van een rouwperiode voor de anarchistische pers. Vrijwel gelijktijdig waren de Nederlandse anarchisten aan de organisatie van een eigen volwaardige pers toe. Gentenaars én Brusselaars konden van dan af hun correspondentie kwijt in *Anarchist*. Vanuit Brussel kwam onder meer de vraag om de antigodsdienstige houding van het blad af te zwakken teneinde de verkoop niet te hypothekeren⁶⁵. Er gingen enkele jaren overheen, maar toch zouden ook de Nederlanders nog hun voordeel doen met de Belgische pers. In 1890 zag *Anarchist*-redacteur Johan Methöfer drie mogelijke organisatievormen voor de anarchisten: 1. het behoud van alle initiatief door de afzonderlijke gezellen ("individualisten"); 2. een organisatie met blijvende autonomie voor de gezellen ("sociaal-anarchisten"); 3. samenwerking met alle vooruitstrevenden, sociaal-democraten, vakbonders, ook al verdedigden die lapmiddelen. Methöfer neigde naar de tweede vorm en meende onder andere dat ook de Belgen in die richting dachten⁶⁶.

De Nederlandse anarchisten verkochten ook Belgische brochures. Eén van die brochures, *Nécessité et bases d'une entente* van Saverio Merlino - deze tekst verscheen overigens oorspronkelijk in *L'Homme libre* - werd in *Recht voor allen*, het blad van Domela, aangegrepen om Methöfer erop te wijzen dat anarchisten en revolutionaire socialisten niet zover uit elkaar stonden. Afzonderlijke anarchistische bladen, afscheiding van anarchisten was in die denkwijze nutteloze versnippering. Dat standpunt zou Domela verdedigen op het revolutionair tegencongres in 1893 te Zürich en op het Londense congres van 1896⁶⁷.

Voor de rest was het de volgende jaren (voorlopig) eenrichtingsverkeer van Nederland naar Vlaanderen en dan vooral Mechelen. De ontevredenheid van de Mechelaars, in het bijzonder de gebroeders Bus, met het reilen en zeilen van de BWP zou vanaf 1892 in anarchistische zin omgebogen worden door de lectuur van de *Anarchist*, dat voor hen volkomen nieuw bleek te zijn. Het blad werd toen trouwens op honderden exemplaren verspreid⁶⁸. De relaties met de Mechelaars bleven intensief en werden mettertijd zelfs meer evenwaardig.

In september 1894 woonde Willem Bus een congres van de Nederlandse anarchisten bij. Hij werd toen overigens het land uitgezet. In het bijzonder handelde het congres over de eenmaking van *Anarchist*, een zaak van Hage-naars en Rotterdammers, met het Amsterdamse *Licht en waarheid*. Bus mocht zich gelukkig achten dat hij het niet allemaal moest meemaken, want het con-

gres eindigde in grote ruzie, waarbij persoonlijke tegenstellingen met ideologische argumenten kracht werden bijgezet⁶⁹.

Verre van een eenmaking was een malaise daarvan het gevolg voor de Nederlandse anarchistische pers en naar we mogen veronderstellen ook voor de beweging. In 1897 schenen de Mechelaars daarin even een positieve rol te kunnen spelen. De versmelting van hun blad *Vrijheid* met *De Anarchist* ging door onverwachte moeilijkheden echter niet door. De onderneming vond volgens *Vrijheid* weinig gehoor buiten Rotterdam en Mechelen, maar zou toch levensvatbaar geweest zijn. Het plan was wel doorgegaan als de Nederlander Hendrik Jan van Steenis⁷⁰, van wie de initiatiefnemers blijkbaar een en ander verwachtten, niet plotseling had afgehaakt, meende het Mechelse blad⁷¹.

Die van Steenis zou de Mechelaars onrechtstreeks in een al bij al duister gebleven zaak betrekken. In november 1897 hielp van Steenis een groepsgeenoot, P.J. Honig⁷², die financieel in verlegenheid was geraakt, met behulp van 25 gulden die Domela hem leende, de grens over naar Mechelen. B.P. van der Voo⁷³, vroeger redacteur van *An-archie*, zou Honig om een of andere reden een beetje later volgen. Van der Voo was een vrij huwelijk aangegaan met de vrouw van een Rotterdamse gezin en woonde met haar en het gezin Honig te Mechelen samen. Hij had Mechelen eerder al leren kennen in 1895 toen hij vlucht was om aan zijn dienstplicht te ontkomen.

Eind 1898 moest van Steenis zelf op de vlucht voor de politie die hem verdacht van oplichterij. Hij ging uiteindelijk vrijuit, maar zijn rol in de zaak werd nooit helemaal duidelijk. Bij de politie stond alvast Honig, die in de loop van 1898 bankroet was verklaard, als een flessentrekker bekend. Ook de Nederlandse beweging werd blijkbaar niet gespaard van zaakjes waar een reuk aan was. De politie werd niet alleen getipt over van Steenis, ook Honig te Mechelen werd verklikt en uit het land gewezen. Beide zaken zouden de volgende jaren het Nederlands anarchisme beroeren. Verdenkingen gingen in de richting van Van van der Voo, die aan van Steenis enkele dreigbrieven zou hebben geschreven. Er kwam uiteindelijk een ereraad, een verzoeningscommissie van vertrouwensmannen, en heel wat correspondentie bij kijken vooraleer de zaak in februari voor gesloten werd verklaard en van der Voo vrijuit ging⁷⁴. Dat soort onverkwikkelijke situaties maakte ontegensprekelijk deel uit van de reële omstandigheden waarin anarchisten en ook socialisten toen moesten werken. Interne rechtspraak binnen de beweging kwam nog voor; enkel in de zaak-Neve⁷⁵ had het om leven en dood gegaan, in Nederland om flessentrekken. Van anarchistisch Nederland was die tweede helft van de jaren negentig nog maar weinig inspiratie naar Vlaanderen uitgegaan.

De naam van Domela Nieuwenhuis lijkt onomstotelijk verbonden met het Nederlands anarchisme. Zijn antimilitarisme inspireerde in elk geval jonge wachters in Vlaanderen op hun weg naar het anarchisme. De beslissende stoot in die richting werd door Domela evenwel niet gegeven, om de eenvou-

dige reden dat
niet aan toe
gen alvast die
ven en Willeh

Minderen
haalden, had
van de son
ren, ook al
sche sociaal
uitgekristall
le plaats. Me
het was een
heid van in
dat de bew
hij hun eigen
weging was

Domela
moest het v
wetenschapp
hem misluc
tweevoudig
en de socia
relatieve M
aal-demon
misenie en
Disciplin
theorie. W
ten en her
fict met d
ten waar
clausiege

De
van d
de de-
tipe mit
bond. B
pakke
Bijwa
van B
den wa
rlyg
ding

dige reden dat hij en de Sociaal-Democratische Bond in hun evolutie daar nog niet aan toe waren. De ideologische ondersteuning voor hun dissidentie kregen alvast de Mechelaars van *Anarchist* en dat ook in Antwerpen, Gent, Leuven en Willebroek tientallen lezers telde⁷⁶.

Mindere goden als Methöfer, die overigens hun inspiratie mede in België haalden, hadden het blad in 1888 gelanceerd. De heterogeniteit en openheid van de SDB konden deze aparte anarchistische groepsvorming niet verhinderen, ook al had Domela het liever anders gezien. Het verschil met de Belgische sociaal-democratie was opvallend. Ideologisch was er nog maar weinig uitgekristalliseerd. Domela Nieuwenhuis bekleedde er een ongewoon centrale plaats. Maar de SDB was dan toch weer meer dan een Domela-beweging, het was een bonte bond met op lokaal en regionaal vlak een rijke verscheidenheid van ideeën, ook inzake tactiek. De grote verering van Domela belette niet dat de beweging gedragen werd door de plaatselijke voormannen die net als hij hun eigen weg zochten. Ze waren geen produkten van de beweging, de beweging was hun produkt.

Domela zelf mocht dan al *Das Kapital* bewerkt hebben, zijn socialisme moest het veeleer van voluntarisme en overtuigingskracht hebben dan van wetenschappelijke bewijsvoering en marxistische analyse. Marx was voor hem misschien wel de eerste, maar in elk geval niet de enige socialist. Een tweevoudige ontwikkeling van het internationale socialisme zou zijn denken én de socialistische beweging in Nederland verder mee bepalen. Ten eerste de relatieve bloei van het anarchisme, ten tweede de uitgroei van de Duitse sociaal-democratie na het opheffen van de socialistenwetten tot een stevig georganiseerde massa-organisatie die geen enkel revolutionair risico wilde nemen. Discipline en reformisme vormden er de praktijk, revolutie werd herleid tot theorie. Domela zag op de internationale congressen anarchisten buitensluiten en kwam zelf door zijn revolutionaire ingesteldheid steeds meer in conflict met de Duitsers die zichzelf als de behoeders van de leer zagen. Knelpunten vormden het antimilitarisme en het parlementarisme als (al dan niet exclusieve) tactiek.

De jaren negentig waren voor het Nederlandse socialisme een decennium van discussies, strijd en splitsing. Het klimaat was revolutionair. In 1893 keurde de Sociaal-Democratische Bond een motie goed die het gebruik van onwettige middelen toelaatbaar achtte en vormde zich dan ook om in Socialistenbond. Een minderheid die geen tegenstelling zag tussen revolutionaire en parlementaire actie stichtte in 1894 de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij. Blijvende onduidelijkheid inzake de parlementaire tactiek, onzekerheid ook van Domela die lange tijd hoopte de beweging te kunnen bijhouden, leidden tot verzwakking van de Socialistenbond. Tot Domela Nieuwenhuis in 1898 nogal onverwacht uit de organisatie trad en met een nieuw blad voor de dag kwam: *De Vrije socialist*. Vele groepen volgden hem naar het anarchisme,

andere waren hem voorafgegaan: hij gaf de Bond op, maar redde de beweging. Op die wijze ontstond in Nederland uit de sociaal-democratische beweging een anarchistische beweging die lang verrassend sterk bleef, sterker dan in de omringende landen. Dit relatieve succes was gebaseerd op een stevig plaatselijk verenigingsleven. Nationaal evenwel bleek de anarchistische organisatie onaangepast. Domela Nieuwenhuis zelf zou anno 1897 in Vlaanderen, en speciaal weer in Mechelen, wel een tweede golf van dissidenten binnen de BWP sterken in hun houding; deze dissidentie zou ditmaal ook Wallonië aansteken.

Op het stuk van traditie moest het Belgisch anarchisme zeker niet voor het Nederlandse onderdoen; tot een eind in de jaren negentig viel een vergelijking van beide bewegingen zelfs veeleer in het voordeel van de Belgen uit. De anarchistische beweging die in Vlaanderen uit de dissidentie binnen de BWP was gegroeid, ging aan de geboorte van het vrije socialisme in Nederland enkele jaren vooraf, maar had in verre niet, trouwens ook de hele Belgische beweging niet, de uitstraling van dat laatste. De socialistische voedingsbodem van het Vlaamse (en Belgische) anarchisme verschilde dan ook grondig van het Nederlandse. De BWP was in vergelijking met de SDB een monolithisch blok, waar de tactische richting ondanks alles al bijzonder duidelijk was en als Anseele bijvoorbeeld mocht doorgaan voor een even charismatisch figuur als Domela, dan was dit zeker niet in het voordeel van het anarchisme. De diepere wortels van dit grote verschil zijn vooralsnog moeilijk te situeren. Boven de Moerdijk wacht het anarchisme - vreemd eigenlijk - nog altijd op een meer diepgaande studie. Onze kennis over de concrete, gedifferentieerde voedingsbodem van diverse (onder meer de Belgische en Nederlandse) arbeidersbewegingen, blijft vaak, soms noodgedwongen, nog te algemeen. Toch dit: het succes van het vrije socialisme was voor een belangrijk deel - maar zeker niet uitsluitend - een Friese en vervolgens Drentse zaak. Typisch voor beide streken was het veenderijbedrijf. De veenarbeiders vormden een agrarisch proletariaat dat gevoelig bleek voor het anarchisme; economische neergang, structurele problemen en navenante armoede, maar ook repressie versterkten deze voorliefde⁷⁷.

De anarchistische ontwaking van Vlaamsgezinde jongeren

Vlaanderen reageerde anders op de BWP dan Wallonië. De BWP brak in de Vlaamse steden later door, maar genereerde er vroeger een antiparlementaire tendens. Opvallender nog was dat in tegenstelling tot de Franstalige artistieke avant-garde, die terwijl ze in Parijs met het anarchisme flirtte in Brussel bij de socialisten aan huis kwam, de Vlaamse avant-garde - op zijn Frans en moge-

lijk gesterkt door moest weten.

De Vlaamse beweging bleek op en landsgrenzen minganten uit Br Belgische socialis Hun betrokkenhe ling tot de meest clus, maar leidde dachtengoed dat me van Domela in Vlaanderen ee werd, maar integ tueel anarchisme chisme de verwa produktie en het term intellectueel gedragen door igers of kleinbuu welijks aansluitin

In de anarch ques Mesnil een zofiste, waarin Nertlau gold dit sche ideeën. Het zar des Temps lectuele uitwiss makker en boe hoogleraar aan wieg van het wa waarin trouwe zelfde Van Na de medewerki Christiaan Coe de verschijning sey vormt da moment in de mingantisme e Vlaamse beweg van het woont

De anarch

lijk gesterkt door haar flamingantisme - van het politieke socialisme niet zo moest weten.

De Vlaamse culturele 'elite' en de daarmee nauw verbonden Vlaamse beweging bleek op haar wijze niet ongevoelig te zijn voor wat zich over de taal- en landsgrenzen afspeelde. Een aantal jonge, vrijzinnige, kunstminnende flaminganten uit Brussel en Antwerpen raakten nauwelijks gecharmeerd van het Belgische socialisme, maar werden veel meer bekoord door het anarchisme. Hun betrokkenheid bij de beweging voor Reclus beperkte zich in tegenstelling tot de meest Franstaligen niet tot een vage sympathie voor de figuur Reclus, maar leidde tot een vergaande identificatie met het anarchistische gedachtegoed dat hij vertegenwoordigde. Maar ook het eigenzinnige socialisme van Domela Nieuwenhuis bleek een inspiratiebron. Op die wijze groeide in Vlaanderen een intellectueel-anarchistische stroming die geen eendagsvlieg werd, maar integendeel de eeuwwisseling ruim overleefde. De term intellectueel anarchisme lijkt beter dan het door Kropotkin gebruikte literair anarchisme de verwantschap tussen een bepaalde wetenschappelijke en literaire produktie en het anarchistische gedachtegoed te typeren⁷⁸. Wij hanteren de term intellectueel anarchisme in een minder ruime betekenis: een anarchisme gedragen door intellectuelen, kunstenaars..., met andere woorden, door burgers of kleinburgers⁷⁹. Dit anarchisme vond echter alvast in Vlaanderen nauwelijks aansluiting bij het 'proletarisch' anarchisme.

In de anarchistische ontwakning van de Vlaamse avant-garde speelde Jacques Mesnil een niet te onderschatten rol. In 1895 schreef hij *Le Mouvement anarchiste*, waarin hij zich een waardige leerling van Reclus toonde. Voor Max Nettlau gold dit als een van de helderste uiteenzettingen van de anarchistische ideeën. Het kreeg van Reclus trouwens al vlug een plaats in de *Bibliothèque des Temps nouveaux*⁸⁰. Mesnil was als het ware de exponent van een intellectuele uitwisseling die haar brandpunt te Brussel had. Zijn Vlaamse studiemakker en boezemvriend August Vermeylen, later socialistisch senator en hoogleraar aan de Brusselse en Gentse Universiteit⁸¹, stond in 1893 aan de wieg van het voorhoedeorgaan van de Vlaamse letterkunde, *Van Nu en Straks*, waarin trouwens in 1895 de vertaling van Mesnils brochure verscheen. Datzelfde *Van Nu en Straks* beleefde in 1896 een ware anarchistische explosie door de medewerking van de Nederlanders Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Christiaan Cornelissen, van trouw redactielid Mesnil, maar vooral ook door de verschijning van Vermeylens *Kritiek der Vlaamsche Beweging*. Dit laatste essay vormt door zijn onvervalste anarchistische inspiratie een merkwaardig moment in de geschiedenis van de Vlaamse Beweging. Met politiek taalflamingantisme en rassenhaat veegde de jonge Vermeylen de vloer aan. De Vlaamse beweging moest "een maatschappelijk streven in den breedsten zin van het woord" zijn⁸².

De anarchistische ingrediënten van de kritiek lagen voor de hand. De be-

staande orde werd door Vermeyleen met de grond gelijk gemaakt, alle gezag verworpen, het gerecht en het onderwijs gehekeld; antimilitarisme, antiparlementarisme en anti-etatisme doorspekten de gedachtengang, evenals een sterk individualisme. Zijn onmiddellijke inspiratie had Vermeyleen duidelijk niet bij Reclus - veeleer bij Max Stirner en indirect ook bij Bakoenin - gehaald, ofschoon Vermeyleen zeker met hem in contact kwam. Van Reclus werd ook niets gepubliceerd in *Van Nu en Straks*. Dit nam niet weg dat ook de Franse geograaf al in 1878 aan Victor Buurmans⁸³, de Antwerpse internationalist en medegevangene van Reclus na afloop van de Commune, schreef: "Je crois aussi que (l') aplattissement (des communes flamandes) par la bourgeoisie de langue française est une ignominie et, comme toi, j'en suis écoeuré. Sans doute, vos communes sont libres en droit: à elles de se grouper comme elles entendent avec d'autres communes flamandes ou néerlandaises, du sud ou du nord. C'est un attentat que d'intervenir entre les Flamands et leur langue, leur pensée même, et de leur dire: 'Dans telle ou telle circonstance, tu parleras français.' Mais tous les droits se tiennent, si les Flamands se bornent à lutter pour la conquête d'un seul droit, flamand, et non du droit humain."⁸⁴

In Antwerpen vond het tijdelijk anarchisme van *Van Nu en Straks* vooral door toedoen van Victor Ressler⁸⁵ een verlengstuk in het literair-politieke tijdschrift *Ontwaking*. *Ontwaking* verscheen een eerste maal in 1896, maakte toen plaats voor het minder uitgesproken anarchistische *Onze Vlagge* en verrees weerom uit zijn as in 1901, om dan tien jaar lang, de eerste twee jaar als een strijdblad pur sang, stand te houden. *Ontwaking* was bovendien de officiële spreekbuis van de anarchistische fractie binnen het avant-gardekenakel De Kapel, dat sinds de eeuwwende te Antwerpen actief was. De Kapel, zo genoemd naar de kapel van het godshuis waar men samenkwam, zorgde voor een frisse artistieke wind in de duffe metropool. De Kapel bleek open te staan voor anarchistische ideeën, verscheidene vooraanstaande libertaire sprekers passeerden er de revue, zo ook Elisée Reclus die er kwam spreken over de wereldtaal⁸⁶.

De vakbeweging. Een uitgesteld debat

Toen in 1895 in Frankrijk de anarchistische beweging herleefde, bleek ze haar koers grondig gewijzigd te hebben. Kropotkin in *La Révolte* anno 1890 was geen roepende in de woestijn gebleven; de toch vrij autonome groepen waren hem gevolgd. De toenadering tot de loontrekkende klasse werd als dwingend vereiste vooropgesteld. En die loontrekkers waren te vinden in de vakvereniging. Het ging hier om een tactische, geen doctrinaire koerswijziging. Het bleef allemaal bijzonder anarchistisch in die zin dat de nadruk al bij al minder op de massa's zelf lag dan op de minderheden die in de schoot van die mas-

Een aantal jonge
geenszins gecha
De avant-garde
hun kolommen

Een aantal jonge vrijzinnige en kunstminnende flaminganten uit Brussel en Antwerpen waren geenszins gecharmeerd van het Belgisch socialisme.

De avant-gardebladen Van nu en straks en Ontwaking openden daarentegen - op zijn Frans - hun kolommen voor het anarchistisch gedachtegoed.

sa's moesten ageren.

De bedoeling was niet de vakbonden te gebruiken voor onmiddellijke eisen als loonsverhoging en arbeidsduurverkorting. De bonden moesten een forum voor discussie bieden, wars van alle politieke controversen en dus zonder beïnvloeding door de politiek-georiënteerde socialisten, die in de ogen van de anarchisten de onderdrukkers van morgen waren. De vakbonden moesten vormingscentra worden, waar de arbeiders eens en voor altijd zouden leren dat economische ontvoogding slechts mogelijk was door revolutie, die meteen de afschaffing van de loonarbeid zou inhouden.

De anarchisten van hun kant moesten binnentreden in de vakbonden en daar daadwerkelijk bewijzen dat ze geen eigenbelang nastreefden, maar samen met de arbeiders wilden strijden ten voordele van de gemeenschappelijke ontvoogding. Bij stakingen was hun plaats in de voorste rijen. En waar geen vakbond bestond of het uitgesloten was in de bestaande bonden te militeren, moesten ze maar een nieuwe vereniging oprichten. Dit was voor de anarchisten circa 1895 de beste manier om hun ideeën bij de arbeiders ingang te doen vinden. Het lidmaatschap van een vakbond hoefde niet langer noodzakelijk tot verburgerlijking te leiden.

De koerswending naar de vakbeweging toe kon na het terroristische debâcle rekenen op de goedkeuring van het merendeel van de militanten. Dit blijkt duidelijk uit de lectuur van de belangrijkste anarchistische bladen waarvan de meeste in 1895 opnieuw verschenen. *Les Temps nouveaux*, opvolger van *La Révolte*, bekende van meet af aan kleur. Het blad van Jean Grave was de syndicalistische oriëntering niet ongenegen. Fernand Pelloutier, vader van het revolutionaire syndicalisme, werd opgenomen in de groep redacteuren. Zijn journalistieke produktie was niet zo groot, maar het belang van zijn medewerking lag meer op het symbolische vlak. Met hem deed de vakbeweging zijn intrede in *Les Temps nouveaux*. Deze ontwikkeling werd geconsolideerd door Paul Delesalle, die de regelmatig terugkerende rubriek *Mouvement ouvrier* bijeschreef en op die wijze aan het blad een meer proletarisch karakter gaf. Na hem stond onder meer nog Pierre Monatte in voor deze rubriek. Tot het blad er in 1914 voorlopig het bijltje bij neerlegde, bleef *Les Temps nouveaux* het syndicalisme als beste strijdmiddel van de arbeidersklasse naar voren schuiven.

Een artikel van Pelloutier in *Les Temps nouveaux* van oktober 1895 illustreerde vrij goed de visie van de zogenaamde anarcho-syndicalisten, want zo waren de anarchisten die in vakbond militeerden, gaan heten. De vakbond moest volgens Pelloutier uit reformistisch vaarwater gehaald worden. De vakbond moest vrij zijn van alle politiek-electorale wedijver en uitgroeien tot het laboratorium van de economische strijd. De vakbond moest steeds klaarstaan voor de algemene staking en voor alle mogelijke consequenties daaraan verbonden. Vanzelfsprekend moesten de bonden volgens de anarchistische

beginselen best
ging er zich ten
vakbond was v
tegen de social
te uitdruk - in
bond waren an
organisatie was
bonden zonder
meester milite
wijze, door de
redderen. Alst
ten was?

De result
ren al een v
werd door de
zijn anarchis
Het zesde-
peratis de li
autonomie-
mens genog
maken en het
meer dan de
marxisten" B
De breuk va
"marxistis
krigen op h
den gebied
anarchisten
deze social
nemen die

Dit de
ken door v
ze studeer
had zij in
niet op het
gandje-
organisat
had van
het leere
Ernest
natie de
blaf was
In de

beginselen bestuurd worden. Volgens Pelloutier kon een dergelijke vereniging er zich terecht op beroepen én revolutionair én libertair te zijn. Dit soort vakbond was voor Pelloutier de enige mogelijkheid om op te kunnen tornen tegen de sociaal-democratische politici. Er was meer: op de dag dat de revolutie uitbrak - in de veronderstelling dat dan de meeste arbeiders bij een vakbond waren aangesloten -, zouden de vakverenigingen klaarstaan om zelf de organisatie van de maatschappij in handen te nemen. De nagenoeg libertaire bonden zouden op slag alle politieke macht uitschakelen. Elke groep zou zich meester maken van een aantal produktiemiddelen en zou aldus op soevereine wijze, door de vrije instemming van al haar leden, haar zaken zelf kunnen beredderen. Als dat niet de langverhoopte vrije vereniging van vrije producenten was?

De resultaten van die anarchistische wending naar de vakbeweging waren al eerder voelbaar. Binnen de Franse vakbeweging, die tot dan beheerst werd door de Parti Ouvrier Français van Jules Guesde, kregen Pelloutier en zijn anarchistisch geïnspireerde bondgenoten steeds meer voet aan de grond. Het zesde congres van de Fédération Nationale des Syndicats et Groupes Corporatifs de France van 1894 te Nantes legde ondubbelzinnig de nadruk op de autonomie van de vakbonden tegenover het politieke spel. De bonden waren mans genoeg om op eigen krachten door een algemene staking de revolutie te maken en hadden geen nood aan parlementaire vertegenwoordiging. Dat was meer dan de guesdisten konden verdragen; ze trokken eruit en de 'antimarxisten' kregen de leiding van de vakbond zowat in de schoot geworpen. De breuk van Nantes tussen het anarchistisch-syndicalistisch element en het 'marxistisch'-politicus element zou trouwens een internationale bevestiging krijgen op het door de Tweede (socialistische) Internationale in 1896 te Londen gehouden internationaal congres. Daar besloten de sociaal-democraten de anarchisten (ook al waren ze afgevaardigd door de vakbonden) van alle verdere socialistische congressen uit te sluiten; dat deden ze door van alle deelnemers de erkenning van de noodzakelijkheid van de politieke actie te eisen.

Dat de Franse anarchistische beweging, die tot voor kort had uitgeblonken door een opvallend gebrek aan samenhang, op een vrij systematische wijze steeds meer vaste grond onder de voeten kreeg binnen de vakbeweging, had zij in grote mate te danken aan Fernand Pelloutier en zijn op stedelijke, niet op beroepsbasis georganiseerde *bourses du travail*. In de ogen van het allegaartje van socialisten dat deze in de jaren tachtig van wal gestoken syndicale organisatie herbergde, vormden de anarchisten, politiek ongebonden en blinkend van dynamisme, een bijzonder goede waarborg voor het handhaven van het broze evenwicht binnen het antiguesdistische socialistische kamp. Zo kon Fernand Pelloutier zich in 1895 opwerken tot secretaris-generaal van de Fédération des Bourses du Travail, een functie die hij tot aan zijn dood in 1901 bleef waarnemen⁸⁷.

In België was voor het anarcho-syndicalisme vooralsnog weinig succes

weggelegd. Nochtans was de vakbeweging net het terrein waar de BWP relatief het zwakst stond. Op een mogelijke verklaring voor dit uitblijven van een anarcho-syndicalistische doorbraak komen we naar aanleiding van de stichting van de Belgische CGT in 1905 terug. Alvast toch dit. In België bleef het terrorisme de anarchistische bladen langer parten spelen. De vervolgingen bleven voortduren tot 1896 en tijdens de jaren 1897-1899 was de Belgische anarchistische pers nagenoeg onbestaande. Het gevolg was dat het debat over de oriëntering naar de vakbeweging voor lange tijd stillag en pas ten volle hernomen werd toen het in Frankrijk al veel verder stond.

Aan Franstalige kant had Verviers na het verdwijnen van *Le Libertaire* in maart 1894 met *Le Plébéien* de fakkel overgenomen. Ook eind 1886 had Verviers bij *La Liberté* voor de aflossing van de wacht gezorgd. Het begon op een gewoonte te lijken. Zo was in België halfweg de jaren negentig de anarchistische pers een aangelegenheid van de provincie geworden en dat zou nu voor lange tijd zo blijven. Net als andere anarchistische Belgische bladen tot dan bleef *Le Plébéien* een anonieme bedoening; het blad gaf enkel de naam van de bestuurder-uitgever, Etienne Montulet van Vaulx-sous-Olne (Nessonvaux), vrij. Voor de administratie en de redactie moest men op een naamloos adres in Dison terecht.

Even leek het erop dat men van de terroristische gebeurtenissen had geleerd. "Oui, nous voulons la révolte complète, sous toutes ses formes et de tous les instants, mais pas la révolte inconsciente qui frappe en aveugle, sous la poussée d'une colère momentanée et tombe soudain une fois l'explosion passée. Nous voulons une révolte consciente, qui sait où elle va et ne désarme devant personne." Maar voor de rest was er weinig nieuws. Aangezien de opstand zich niet liet opleggen, zouden de uitgevers zich niet - wat trouwens ook veiliger was - toeleggen "à proprement parler à prêcher la révolte ... mais à créer des révoltés qui agissent d'eux-mêmes et d'après leurs propres aspirations raisonnées." Vervolgens werd nog eens naar goede anarchistische gewoonte een lans gebroken voor "les groupements naturels des mêmes affinités." Deze groepen moesten zich spontaan vormen met het oog op concrete propagandistische doeleinden. Ze moesten zich ontbinden en zich opnieuw vormen volgens de noden van het ogenblik. Het was alsof elk debat over organisatie, hoe bescheiden ook, aan Verviers was voorbijgegaan. Zeer traditioneel bijvoorbeeld werd ook door *Le Plébéien* gebedeld om financiële steun. Tenslotte bleef *Le Plébéien* koppig overtuigd van de grote kracht van de anarchie. Het anarchistisch leger was een anonieme massa die men overal aantrof, maar die men nergens kon vatten. De militanten ontsnapten aan elke telling; niettegenstaande wetten en gendarmen ontkwamen ze aan de wurggreep van de staat⁸⁸.

Het terrorisme bleef de Belgische anarchisten echter achtervolgen. "Révolte consciente" bleek voor de redactie een ruim begrip te zijn. Dat bleek uit

haar reactie op een
riep daarin op tot
doende om revolutie
van hun daden. Ze
breiding van hun
lijk: sommige daden
de vele jaren om
van de aanslag van
soit beau!" en dat
chisme toen op wel
gen: wat is het bel
ellende in de werc
geboekt? Zeker mi
sympathie van de
hadden een tegen
niet per se een teg
Hij kon zich even
broederlijke samen
van dat ideaal wi
ging om de vernie
archisten in het ha

Deze zienswijze
Frankrijk op gang
het Partise café. T
klaring in het een
dachten er anders
moeden dat hand
gen en de anarchi
lers van dit artikel
massa ter discussi
beeld - van collect
van dezelfde man
van de massa. Me
ten in troefantel

De redactie w
met het terrorism
wel de anoniem
aanleiding van n
t met nog altijd g
dan was dat zek
schamend dat an
chisten moesten e

haar reactie op een ingezonden standpunt. Een onbekend gebleven schrijver riep daarin op tot een evaluatie van de anarchistische actie. Het was niet voldoende om revolutionair te zijn, de anarchisten moesten zich ook bewust zijn van hun daden. Ze moesten onderzoeken of hun daden bijdroegen tot de verbreiding van hun ideeën en het winnen van nieuwe krachten. Het was duidelijk: sommige daden brachten het anarchistisch ideaal in diskrediet; het vergde vele jaren om dit goed te maken. Laurent Tailhade had naar aanleiding van de aanslag van Vaillant gezegd: "Qu'importe l'acte, pourvu que le geste soit beau!" (en dat typeert meteen het soort aantrekkingskracht dat het anarchisme toen op vele kunstenaars uitoefende). Mutatis mutandis kon men zeggen: wat is het belang van enkele mensenlevens, als een terroristische actie de ellende in de wereld terdege kon verlichten. Maar had men dergelijk resultaat geboekt? Zeker niet. De bom van Vaillant in het Franse parlement had de sympathie van de arbeiders nog kunnen wegdragen, maar de volgende acties hadden een tegenovergestelde uitwerking gehad. De schrijver noemde zich niet per se een tegenstander van aanslagen op de aanstichters van alle ellende. Hij kon zich evenwel niet voortstellen hoe mensen die droomden van een broederlijke samenleving en door hun persoonlijke voorbeeld de schoonheid van dat ideaal wilden aantonen, zich konden vastklampen aan de vernietiging om de vernietiging. De laatste aanslagen dreigden het volk tegen de anarchisten in het harnas te jagen⁸⁹.

Deze zienswijze sloot aan bij de algemene bezinning die onder meer in Frankrijk op gang was gekomen naar aanleiding van de aanslag van Henry in het Parijse café Terminus. Het leek ook in de lijn te liggen van de beginselverklaring in het eerste nummer van *Le Plébéien*, maar de uitgevers van het blad dachten er anders over. Dat liet al in hetzelfde nummer het hoofdartikel vermoeden, dat handelde over de repressie waaronder de daders van de aanslagen en de anarchistische beweging in het algemeen te lijden hadden. De stellers van dit artikel gingen niet zover de anarchistische oriëntering naar de massa ter discussie te stellen, maar het gevoel - het was uiteraard geen waanbeeld - van collectief te worden vervolgd leidde tot een uithaal aan het adres van dezelfde massa: de repressie was pas mogelijk door de onverschilligheid van de massa. Merkwaardig genoeg bleef men terzelfder tijd tegen beter weten in triomfantelijk doen over de onkwetsbaarheid van het anarchisme.

De redactie van *Le Plébéien* zat door haar verregaande vereenzelviging met het terrorisme tussen twee stoelen. Het was een moeilijke houding, hoewel de (anoniem blijvende) redactie dat in elk geval niet wilde toegeven. Naar aanleiding van 1 mei 1894 beleed ze uitdrukkelijk haar geloof in het volk. Als 1 mei nog altijd geen hoopvolle revolutionaire perspectieven had geboden, dan was dat zeker ook de schuld van de anarchisten. *Le Plébéien* vond het beschamend dat ze niet staat waren het volk in beweging te brengen. De anarchisten moesten overal rechtstreeks het volk bewerken. Daarvoor moesten ze

ophouden de filosoof uit te hangen en zich integendeel bekommeren om de eenvoudige propaganda. Ze moesten zich onder de massa begeven en niet in de intieme kring blijven om over pietluttigheden te discussiëren en aan verbale krachtpatserij te doen. Deze klacht was niet nieuw en had met de sympathie voor de bommengooiers alleszins een gevoel van frustratie gemeen.

Aan het principe van de toenadering tot de arbeidersmassa werd wel een eigen interpretatie gegeven. Overal waar klappen konden vallen, moesten anarchisten present zijn. Niet zozeer van het engagement in arbeidersorganisaties, als wel van de deelneming aan massale straatacties werd soelaas verwacht. De anarchisten moesten de koortsmeter aan het mystieke lichaam van de massa houden. "Tout dépend dans les grandes sorties des masses de leur tempérament, de leur humeur, et cette humeur varie avec chaque incident de la journée. Les vagues aspirations, les haines accumulées déterminent l'action des masses." Het hing af van het toeval en vooral van de revolutionairen of 1 mei de voorbode van de revolutie werd. In elk geval: "Soyons toujours avec le peuple dans toutes ses manifestations pacifiques ou non."⁹⁰

Maar dadelijk daarna volgde een afwijzende reactie op de oproep tot meer bewuste actie die in het vorige nummer was verschenen. Wie pleitte voor een vreedzame, beredeneerde propaganda, beschouwde de anarchie als een partij, waarvan de tactiek afhankelijk was van het ogenblik en de luimen van haar aanhangers. En dan volgde niet van het anarchisme, maar van de anarchie zelve een heel ruime omschrijving, die echter erg rigide, onvruchtbaar en zelfs sectair was in haar consequenties voor de toenmalige beweging. "Se révolter! toute l'Anarchie est là ... La révolte est essentielle. Concevoir la révolte, c'est concevoir l'Anarchie." De opstand en dus de anarchie konden niet worden aangeleerd, men moest ze zelf vinden. Eenmaal dat men begrepen had dat opstand de enige oplossing was, had men het wezen van de anarchie begrepen. Bovendien was de opstand net zoals de vrijheid volkomen of ze was niet. Selectieve opstandigheid was uitgesloten.

Meteen was de basis gelegd voor een frontale aanval tegen de oproep voor beredeneerde actie. "Déconseiller la révolte à quiconque, c'est l'avilir, c'est faire oeuvre néfaste au plus haut degré." De anarchisten moesten de geest van opstand aanwakkeren. Als er bloed vloeide, dan was dat te wijten aan "les avachis". Hun inertie lokte "la réaction des fiers" uit. Waarmee de massa toch maar weer met de vinger werd gewezen. Elke discussie over wat de inhoud van de daad moest zijn, was ijdel. Het anarchistische individualisme sloot elke regelgeving of kritiek in dat verband uit. Het was aan de dader zelf om de vorm van zijn daad te bepalen. Hij alleen kon zich een oordeel vormen over plaats, tijdstip en middel. "Mais quel que soit l'acte, il est bon, par cela seul qu'il est un acte. Il peut y avoir des actes meilleurs, il ne peut y en avoir de mauvais." Dat laatste liet nauwelijks een opening voor een andere koers, gezien het elke kritiek op bestaande toestanden om en rond de bewe-

ging uitloot. Dit
het adres van de
waren de editie-
christische idealen
bekritiseerde. In
opstand, op het
(waartoe hij
zouden we ons
hoop drijvende
splendide et he
ageren op de
in het
en een tekst w
kreeg een min
mer. *Le Pèlerin*
daad, inclusief
De geestesg
tinnale vervolg
finche dans
mons que plus
Het salie
voorkopig
Hubert Sem
maakt sig
aan de p
verdediging
mocht w
minister van
weinig om
woerdijk
koner volgt
rechtstonds
ministerie
correcties
tach de
lingen wa
het nummer
Pèlerin in
le druk het
gevoel van
Carnot had
dat dit om

ging uitsloot. Dat bleek trouwens meteen uit de daaropvolgende uithaal aan het adres van de bangeriken, de predikers van kalmte en gematigdheid, deze waren de echte, omzeggens de enige vijanden. Zij beriepen zich op de anarchistische ideeën, maar waren tegenstrevers. Wie de daden (lees aanslagen) bekritiseerde, had niets van de anarchie begrepen. Hij ontkende het recht op opstand, op leven. Tot slot volgde nog een schep minachting voor de massa (waartoe blijkbaar ook andersdenkende anarchisten behoorden): waarom zouden we ons niet verheugen telkens wanneer te midden van de tot wanhoop drijvende inertie en de stompzinnigheid van de massa "s'affirme, splendide et hautain: Un Révolté!" Dat was natuurlijk ook een manier van reageren op de toenmalige vervolgingen⁹¹.

In hetzelfde nummer verscheen een lied dat aan Vaillant was opgedragen en een tekst van Henry. De verklaring van diezelfde Henry op zijn proces kreeg een ruime plaats toegemeten in het volgende en voorlopig laatste nummer. *Le Plébéien* identificeerde zich verregaand met de propagandisten van de daad, inclusief met doden Emile Henry; de wraakgedachten waren navenant. De geestesgesteldheid van de anarchisten tegenover de nationale en internationale vervolging kwam ten volle tot uiting in *Le Plébéien*: "Que la guillotine fauche dans nos rangs, que l'on nous envoie au travaux forcés, nous n'en aurons que plus de haine contre nos vils oppresseurs."⁹²

Het radicalisme van *Le Plébéien* liet zich voor een deel verklaren door de voorlopig nog onbeslechte strijd die één, zo niet dé man achter *Le Plébéien*, Hubert Sevrin (van Ensival), zelf aan het uitvechten was met het gerecht. Op 5 maart 1894 kwam de Luikse procureur-generaal terug op een vroeger advies aan de procureur des Konings van Verviers. Daarin had hij geschreven dat de verdediging van de daad van Vaillant door Sevrin tijdens een meeting niet mocht worden beschouwd als een onmiddellijke aansporing tot geweld. De minister van Justitie had evenwel het tegendeel geoordeeld en toonde zich weinig onder de indruk van de kunstgrepen die sprekers op een meeting gewoonlijk aanwendden om aan eventuele vervolging te ontsnappen. De Raadkamer volgde het ministerieel advies en voegde aan de beschuldiging nog rechtstreeks aanzetten tot moord en plundering toe. Mogelijk getuigde het ministerieel advies van weinig rechtsgevoel. In elk geval werd Sevrin door de correctionele rechtbank van Verviers vrijgesproken. Maar *Le Plébéien* kreeg toch de klappen. Een medewerker vernietigde naar aanleiding van huiszoeken waaraan de vrijpraak blijkbaar geen einde had gesteld, de oplage van het nummer vijf dat een gevaarlijk artikel bevatte. Vervolgens zou, volgens *Le Plébéien* in een terugblik in zijn laatste nummer, de drukker onder gerechtelijke druk het zesde nummer vernietigd hebben. Na lang zoeken vonden de uitgevers een nieuwe drukker. Twee dagen na de aanslag op de Franse president Carnot brachten ze hem de kopij voor het nummer zeven, maar toen hij zag dat dit een lofredde op Caserio, de moordenaar van Carnot, bevatte, weigerde

hij verdere medewerking. *Le Plébéien* staakte de strijd en gaf de fakkel tijdelijk over aan *L'Idée*, dat te Brussel verscheen⁹³.

L'Idée was evenmin een lang leven beschoren en begin 1895 hernam *Le Plébéien* zijn verschijning. De redactie drukte opnieuw de beginselverklaring van 1 april 1894 af en voegde daar meteen, alsof er inderdaad niets veranderd was, een lofrede op de propagandisten van de daad aan toe. Alle terechtstellingen zouden de gang van de revolutie niet vertragen, ze zouden de haat van de onderdrukten tegenover de onderdrukkers enkel aanwakkeren. Het streven van de martelaren zou worden voortgezet. Toch was daarmee niet dezelfde toon gezet als in 1894. Geheel in strijd met de traditie in de Belgische anarchistische pers werd de anonimiteit opgeheven. Belangrijke medewerkers naast hoofdredacteur Sevrin bleken streekgenoot Jean Bosson en de Brusselaar Flaustier. Lag het aan hen of aan de vrijspraak van Sevrin, in elk geval werd, zonder de propagandisten van de daad echt afvallig te worden, het licht op groen gezet voor een koerswijziging naar de massa. De anarchisten moesten hun propagandistische inspanningen verdubbelen tot de volledige ontvoogding van de arbeiders een feit was. De vakbeweging was voor de anarchisten van Verviers trouwens geen vreemd terrein. We mogen dan ook aannemen dat de verlate echo van de internationale oproep voor koerswending naar de vakbeweging in de eerste plaats het gevolg was van een verregaande identificatie met de anarchistische wrekers, een identificatie die in belangrijke mate door persoonlijk wedervaren met het gerecht in de hand werd gewerkt⁹⁴.

Eind 1895 legde *Le Plébéien* er het bijltje bij neer. Het blad had naar eigen zeggen zijn taak vervuld: het had al die tijd een verbindingsteken willen zijn tussen de oude bladen die aan de vervolgingen ten onder waren gegaan en de nieuwe bladen die sterker, moediger en meer populair dan ooit zouden herrijzen. Nu was het volgens de redactie zover; de zaak werd overgedragen aan anderen en beteren. De beweging was klaarblijkelijk aan een verruimingsoperatie toe⁹⁵.

La Débâcle sociale, de opvolger van *Le Plébéien*, moest een gemeenschappelijke aangelegenheid van de groepen van Brussel, Luik en Verviers worden, maar viel ten prooi aan de ijver van het parket van Verviers. Volgens het gerecht kon een aantal artikels niet door de beugel. *La Débâcle sociale* bleek nog altijd in grote mate de zaak te zijn van Hubert Sevrin. Hij was het in elk geval die niet veel later tot veertien maanden gevangenisstraf veroordeeld werd wegens aansporing tot moord en diefstal. Het nummer van *La Débâcle sociale* met de aankondiging van de mogelijke vervolging werd meteen het laatste. Het blad kreeg door toedoen van één van zijn redacteurs, Jean Bosson van Ensisval, nog even een verlengstuk eind 1896. Het nochtans groots opgezette *La Vérité* hield het nauwelijks enkele weken uit⁹⁶.

Met het verdwijnen van *La Vérité* hadden de Franstalige anarchisten in

Ein gewone...
anarchistische pers...
maandblad

DU 20 MARS AU 6 AVRIL 1896

5 CENTIMES LE NUMÉRO

1re ANNÉE, N° 7.

LA DEBACLE SOCIALE

PARAISANT TOUS LES SAMEDIS

Belgique : un an, fr. 2.50; six mois, fr. 1.25;
France métro, fr. 1.25.
Etranger : un an, fr. 3.00; six mois, fr. 1.50;
tous mois, fr. 2.00, payable d'avance.

RÉDACTION & ADMINISTRATION
2, RUE BEAU-JARDIN, 2
ENSIVAL

LA DEBACLE SOCIALE
rendra compte de tout ouvrage dont un exem-
plaire sera envoyé à la Rédaction.

MOINEAU HORS DU BAGNE! LA GUILLOTINE SÈCHE

MOINEAU HORS DU BAGNE!

Les masses ne sont pas exemptes de défauts.

Profondes, en effet, sont les tares rejallissant sur nous tous par le fait de la mauvaise organisation sociale; mais n'est-il pas étonnant que certains penseurs peu suspects de doctrinarismes aient conçus quelque apétième à l'égard de l'opinion publique et de l'esprit de justice — innée à la grande âme collective —.

De mon côté, plein de mépris pour tous les tyrans, je n'éprouve qu'une estime relative à l'égard de celui qui, soumis aux fluctuations d'une humeur fengale, rêve un régime de bascule ensuile, ne craint aujourd'hui pour conquies demain, ne distingue le juste ou l'injuste qu'à travers les tentatives trompées d'une presse non livrée, écoute enfin toutes les flagorneries intérieures en réservant ses grossiers sarcasmes pour les discours sérieux et dépourvus d'égotisme; telle est l'opinion publique.

Ainsi mon embarras n'est-il pas des maladroites!

Revant le bonheur de tous, je sens peser sur mes épaules la tyrannie implacable du nombre!

Faisant appel au mouvement spontané des âmes, je me souviens qu'il n'y eut souvent d'autre spontanéité que celle du dessein.

Voulant plaider la cause d'un vaincu de l'ordre social, j'ai peur de voir encore cette opinion publique, si lâche devant les triomphateurs éphémères, jeter sa lourde épée dans la balance des événements et servir en souverain infantissime: « Malheur aux vaincus ».

Malgré ses caprices et son inertie, je l'imagine cependant aujourd'hui cette Reine des événements, qui plus est, c'est devant elle seule que je présente ma supplique; est-ce assez dire qu'il ne s'agit point de moi.

Je parle en libérateur autant qu'en philanthrope et je demande, au nom de la justice la plus élémentaire comme au nom de mes idées, qu'on s'occupe un peu (si peu cela fut-il) d'un homme dont le crime le plus grand, aux yeux de la loi, fut d'avoir rêvé l'émancipation des masses inférieures, d'avoir affirmé jusqu'à la salle des assises qu'un jour « le peuple verrait le lever du soleil ».

Il s'agit, vous le devinez, de Moineau le forçat, de Moineau l'indomptable; et si, comme l'affirmait un royaliste coléché, la plus grande torture consiste à souffrir pour ses convictions personnelles, j'ose dire, sans bravade, de Moineau..... le martyr!

Cet homme, je l'ai peu connu — dans sa miséricorde — mais beaucoup par l'âme; je l'ai peu célébré mais bien profondément respecté; peut-être ce grand vaincu de la bataille sociale ignore-t-il qu'on s'occupe de lui en ce moment, mais son cœur est assurément déchiré par le souvenir constant de son épouse adorée et de ses deux enfants.... Cette considération ne suffit-elle pas pour que de nombreux amis crient avec nous!

Moineau hors du bagnes!

Et la classe ouvrière, taxée par d'innombrables ingratitude pour ne savoir-elle pas l'occasion de prouver son respect à celui qui, pour elle, sacrifia sa position, son avenir, son bonheur, sa liberté, sa santé, sa famille, sa vie en un mot!

Elle que Moineau aime plus encore qu'il et fut aimé, ne se souviendra-t-elle pas dans un élan généreux de reconnaissance pour élancer en souverain:

Moineau hors du bagnes!

Dans toutes les sphères sociales se trouvent des hommes de cœur et de clairvoyance, dont les sentiments élevés et généreux placent au-dessus des mesquineries de la vie sociale contemporaine.

Ne sauraient-ils pas se libérer quelques instants des préjugés tenaces attachant leur rouille éternelle aux idées libertaires qui sont les nôtres, pour proclamer, avec une autorité morale plus impérieuse que la nôtre, que Moineau a trop souffert, trop longtemps traîné le boulet, éprouvé trop de tortures morales et matérielles!

Et vous, hommes de Science!

Vous applaudissez peut-être jadis à la répression sanglante; or, quelle attitude prenez-vous à l'égard de notre cher compatriote, au moment où la science elle-même qui est vraie, a établi, par vos discours et vos écrits, que les « crimes... » commis par les révoltés comme Moineau sont la résultante directe de l'inique et misérable ambiance sociale dans laquelle nous sommes tous plongés!

Que concluez-vous?

Les esprits étonnés par le spectacle procèdent chaque jour des actes révoltants, émissent les courages et enfoncent les dards d'acier de la révolte dans les cœurs les plus droits et les plus simples!

On leur le reproche que notre société marâtre extaspère jusque dans ses fibres les plus vitales!

Dans cette seconde hypothèse, ne voyez-vous pas qu'en prolongeant sa terrible dé-

tention, vous foulez aux pieds cette règle de logique élémentaire:

« Puisqu'en ne détruit point les causes du mal, on ne doit pas s'irriter contre ses effets ».

Et croyez bien cependant que je ne vous demande pour Moineau ni pitié — sentiment banal et extérieur — ni remise de peine — pitié d'infant grossier, — ni libération gagnée par quelque transaction juridique — parade ridicule de libertaires — bien plus, peu versé dans les détails de votre code, je laisserai à d'autres le soin de rechercher si ce n'est pas au nom même de votre loi que Moineau peut et doit quitter son séjour de tortures et d'abandon.

Je sais, en effet, combien la famille de notre pauvre ami insiste pour que nous observions la volonté révoquée de ses ennemis:

« Pas de délivrance acquise au prix d'une humiliation, d'une restriction ou d'une bassesse ».

Moineau fut et est certain et le renonce à ses vœux affime « ses torts » jusqu'au bout; loin de les excuser, il les explique, loin de les regretter, il les démontre; peut-être aux yeux du bourgeois superficial, Moineau est-il en ce moment un simple avocat-général.

Mais enfin, la grandeur même de cette attitude, la fermeté de cette obstinée conviction, la volonté tenace et incorruptible de cet homme qui jusqu'au bout, de son caractère ventruxer « l'indigne », n'écoula pas la que tous nous pouvons puiser l'enseignement le plus fécond? Ne vaudrait-il pas l'argument le plus probant et le plus touchant en faveur de Moineau! Au milieu de ce siècle décrit par le doute et le scepticisme, tenu par la corruption et les marchandages; au milieu des trahisons et des intrigues, n'est-ce pas beau de voir un homme plantant au-dessus des masses parce qu'il possède au moins une conviction!

PLATON.

LA PETITE ET LA GROSSE MOUCHES

Dans une toile d'araignée

Tendue au centre d'un jardin

Petite mouche est arrêtée

Quand grosse mouche, honteux destin

La traverse sans préjudice

Ni pour son vol, ni pour ses jours.

MORALITÉ:

Cette toile, c'est la justice...

Et sera-t-il ainsi toujours!

B. DEBRAY.

Het gerechtelijk optreden onthoofdde de Luikse beweging en - belangrijker nog - maakte de anarchistische pers, die zich toch bepaald lankmoedig had getoond tegenover de terroristen, menddood.

België geen eigen blad meer. Door haar blijvende speciale verhouding met het terrorisme kon de Vervierse pers aanvankelijk moeilijk voor de woordvoerder van de hele beweging doorgaan. Mettertijd kwam daar wel verandering in. Een belangrijke fractie van de beweging was duidelijk gewonnen voor de heroriëntering van de actie zoals die door de trendsetters van het internationale anarchisme te Londen en te Parijs werd verdedigd. De heroriëntering naar de arbeidersorganisaties werd meer dan ooit bevestigd. Wilde men de propagandisten van de daad niet uitdrukkelijk verloochenen, dan moest toch in elk geval onder het terrorisme een streep worden gezet. De ervaringen die de beweging daarmee had opgedaan, sterkten heel wat militanten in hun overtuiging om werk te maken van de intenties die al begin de jaren negentig waren geformuleerd. Stof voor discussie was er voldoende. Dat kon wel niet meer in de pers; een congres leek dan ook aangewezen.

Georges Thonar had na zijn wedervaren in 1896 met het Brusselse gerecht zijn activiteiten naar het Luikse bekken verlegd. Als secretaris was hij één van de drijvende krachten achter het paascongres dat in 1898 te Luik plaatsvond, maar ook Verviers leek bij de voorbereiding betrokken. Enkele maanden vóór Pasen, op 6 februari, werd in de wolstad een congres georganiseerd door de zogenaamde onafhankelijke socialistische groepen van Verviers en omgeving. Tot de initiatiefnemers behoorden de *Fédération des Syndicats Indépendants*, de vakbond *La Vesdre*, maar ook Sevrin van de anarchistische groepen, waarmee - als dat nog nodig was - helemaal bewezen was dat deze de oriëntering naar de vakbeweging niet ongenegen was. In het volkshuis was voor de congressisten evenwel geen plaats⁹⁷.

Ook het regionaal, bijna landelijk congres dat met Pasen in Luik bijeenkwam, mikte op een ruimer publiek dan het anarchistische. De uitnodiging riep op om een federatie van onafhankelijke libertaire socialistische groepen te vormen. Dat zou het verrassend grote aantal (een honderdtal) congresgangers kunnen verklaren. In Franstalig België stak toen enkele jaren na Vlaanderen een dissidente stroming de kop op die de partijdiscipline en in mindere of meerdere mate ook het parlementarisme van de BWP ter discussie stelde. *La Bataille* van Namenaar Louis Roman was haar tribune.

La Bataille, dat in 1895 als Naams partijblad was opgericht, had zich spoedig ontpopt als een genadeloos criticus van een tegenover de liberalen te meegaand socialisme en in het bijzonder van de handel en wandel van de plaatselijke socialistische volksvertegenwoordiger Gustave Defnet. Roman cum suis werden in 1896 uit de partij gezet⁹⁸. Mettertijd opende *La Bataille* steeds meer haar kolommen voor diverse anarchisten. Was het in het conflict te Namen niet altijd even gemakkelijk persoonlijke en ideologische tegenstellingen uit elkaar te houden, dan kreeg de kwestie onder meer te Brussel en te Luik een vrij zuiver ideologisch verlengstuk.

Een opvallende aanwezigheid op het congres was bijvoorbeeld de oud-revo-

lutionair Defnet, anarchist en...
waar hij samen...
de Paris op...
steunde. Bij zijn...
ste verkiezingen...
kante hij zich...
king met de BWP...
king aan La BWP...
Luik voerde hij...
name deel uit...
overleefde het al...

Op de ma...
Brusselse SWP...
ding van elect...
was eveneens...
volksvertegen...
merhangende...
van vrijheid...
klassepartij...
tische waarde...

Ondanks ag...
meer die enige...
moeden, werd...
voortuitgang...
met de daarn...
tonomie van d...
ze de heroriën...
dersstrid en d...
goedkeuren en...
zelfs politieke...

Het paascon...
verhoopte heng...
voor dissidente...
hadden tegen...
een langere tra...
werkingsmidd...
hadden een heel...
trekkelijke zw...
en Brussel een...
chistische bew...
van de actie.

⁹⁷ Martin, *op.cit.*,...
⁹⁸ J. J. Een van de...

lutionair Delfosse, ons al bekend van vroegere toenaderingspogingen tussen anarchisten en socialisten. Delfosse had van 1885 tot 1894 te Parijs verbleven waar hij samen met Defuisseaux een Ligue Socialiste Républicaine des Belges de Paris oprichtte, die met moties en manifesten de actie van de BWP ondersteunde. Bij zijn terugkeer in 1894 te Brussel, in volle voorbereiding op de eerste verkiezingen onder het stelsel van het algemeen meervoudig stemrecht, kante hij zich net als tien jaar eerder ten zeerste tegen electorale samenwerking met de liberalen. Spoedig werd hij naar aanleiding van zijn medewerking aan *La Bataille* uit de BWP gestoten. Teruggekeerd in zijn geboortestad Luik voerde hij een scherpe strijd tegen de socialistische partij en maakte met name deel uit van een groep van geroyeerde socialisten en libertairen. Hij overleefde het door deze groep geïnspireerde congres nauwelijks⁹⁹.

Op de meeting die aan het congres voorafging, voerde onder meer de Brusselse SJW'er Victor Ernest het woord. Ernest was ook al, mede naar aanleiding van electorale discussies, als partijlid gesneuveld. Camille Huysmans was eveneens aanwezig. Door de sprekers werd de toenemende greep van de volksvertegenwoordigers op de partij aangeklaagd, alsook de daarmee samenhangende 'verburgerlijking', het verlies van socialistische deontologie én van vrijheid van meningsuiting. De BWP moest (opnieuw) een revolutionaire klassepartij worden die aan de parlementaire strijd hooguit een propagandistische waarde toekende.

Ondanks agendapunten over een federale kas, dito bureau en dergelijke meer, die enige organisatorische ambities van de initiatiefnemers lieten vermoeden, werd er op dat vlak tegenover de voorbije jaren hoegenaamd geen vooruitgang geboekt. Meer dan een principieel akkoord over samenwerking, met de daaraan gekoppelde obligate voorwaarde over het behoud van de autonomie van de groepen, bereikten de congressisten niet. Wel consacrerden ze de heroriëntering van de actie naar de massa. Het congres kon de arbeidersstrijd en de bijhorende actiemiddelen, zij het niet onvoorwaardelijk, goedkeuren en moedigde de intrede in de vakbonden en de deelname aan - zelfs politieke - stakingen aan¹⁰⁰.

Het paascongres van 1898 bezorgde de anarchistische beweging niet de verhoopte heropleving. Nochtans was het toen zowel voor anarchisten als voor dissidente socialisten nodig orde op zaken te stellen. De anarchisten hadden tegenover de occasionele dissidentie van de BWP'ers het voordeel van een langere traditie en een meer verspreide inplanting. Wel ontbeerden ze de werkmiddelen van deze laatsten, zoals een ernstig blad. Beide groepen hadden een heel eigen verleden te verwerken, maar zochten vanuit hun betrekkelijke zwakte toenadering. Het bleek evenmin als in 1893 in Vlaanderen en Brussel een stevig huwelijk op te leveren. Een aanduiding toch: in de anarchistische beweging diende na Brussel en Verviers Luik zich aan als centrum van de actie.

⁹⁹ J. Maitron (1975), I, 228-250.

¹⁰⁰ G. Esenwein (1989), 166-202; J. Maurice (1973), 31-33; C. Lorenzo (1969), 35-36.

- 3 J. Louis (1975), 156-165; P. Destatte (1979), 153-154; P. Destatte (1991), 277.
- 4 *Pléb*, 17-2-1895, 22-9-1895.
- 5 *Pléb*, 3-2-1895, 17-2-1895, 22-9-1895.
- 6 Charles Herkelb(ro)eck (°1870 Sint-Joost-ten-Node), meubelmaker. SAB, Pol, BE, 4254; C. Herkelboeck.
- 7 *L'Antipatriote*, 1894; *Le Libéraire*, 10-2-1894; ARA, Ass Brab, 1895, 1241/2115.
- 8 Gérard Joseph Georges de Behogne (°Hoei 1876), typograaf, zelfstandig drukker. SAB, Pol, BE, 4310; G. de Behogne.
- 9 Jules Pigeon (°1874 Sint-Gillis), publicist. SAB, Pol, BE, 16665; J. Pigeon.
- 10 *La Brochure*, (1894); *L'Idée*, 1894; *Le Pygmée*, 27-1-1895; SAB, Pol, BE, 16652; A. Dehove; *Ins*, 1896, in het bijzonder 28-5-1896; SAB, Pol, BE, 4310; G. Debehogne; ARA, Ass Brab, 1896, 1244/2130; *L'Etoile belge*, 26-7-1896; *Le Soir*, 26-7-1896; *L'Anarchiste*, 1898-1899.
- 11 J. Maitron (1975), I, 254-261.
- 12 Over de komst van Reclus naar Brussel zie o.a. *Elisée Reclus* (1986), in het bijzonder J. Moulaert (1986), evenals W. van Rooy (1976).
- 13 *Mis*, 30-7-1892, 13-8-1892.
- 14 SAB, Pol, BE, 4228; E. Reclus; *La Justice*, 15-7-1894; *L'Indépendance belge*, 18-1-1894; W. van Rooy (1976), 211-212.
- 15 *Mis*, 30-7-1892.
- 16 *Lib*, 28-1-1894, 10-2-1894.
- 17 *Lib*, 28-1-1894.
- 18 *Lib*, 10-2-1894.
- 19 *Fak*, 28-1-1894.
- 20 *La Brochure*; (1894), nr. 7, 49-56; E. Reclus (1895), *Anarchie. Eene voordracht in eene vrijmetslaarsloge*, Mechelen.
- 21 *Pléb*, 13-5-1894.
- 22 *Pléb*, 3-11-1895; *La Débâcle sociale*, 22-2-1896.
- 23 Charles Hautstont (°1863 Brussel). SAB, Pol, BE, 4574; C. Hautstont.
- 24 Jean Hautstont (°1867 Brussel). SAB, Pol, BE, 4148; J. Hautstont.
- 25 SAB, Pol, BE, 4228; E. Reclus; 4149; E. Govaerts; M. Nettlau (1928), 229-305; M. Nettlau (1984), 336.
- 26 Over Jacques Mesnil zie verder in dit hoofdstuk *De anarchistische ontwakings van Vlaamsgezinde jongeren*.
- 27 Aldus Reclus in zijn voorwoord op M. Nettlau (1968), VII, die overigens in de *Bibliothèque des Temps nouveaux* (nr. 8; samen met de Parijse uitgeverij Stock) voor het eerst verscheen. In zijn *Bibliographie* wijdde Nettlau een volledig hoofdstuk (XLII, pp. 225-231) aan de "littérature libertaire moderne" en duidde deze als volgt: "Les hommes les plus dignes d'être considérés dans la science et dans les lettres ont toujours subi l'influence d'un courant libertaire dont la force s'accroît sans cesse, la liberté étant une des conditions premières de toute production artistique ou littéraire comme de tout progrès scientifique." Kropotkin sprak in dit verband over "anarchisme littéraire", waarover verder meer in het

kader van *De anarchistische ontwakings van Vlaamsgezinde jongeren*. Een uitgebreider relaas over de *Bibliothèque des Temps nouveaux* vindt men bij M. Nettlau (1928), 299-305. Zie ter zake ook onze bibliografie.

- 28 *Pléb*, 9-6-1895.
- 29 M. Nettlau (1928), 294.
- 30 Zoals de rector van de Université Nouvelle Guillaume De Greef hem betitelde: G. de Greef (1906), *Eloges d'Elisée Reclus et de Kellès-Krauz. Discours prononcé par monsieur le recteur Guillaume De Greef. Séance de rentrée du 3 novembre 1905. Université Nouvelle de Bruxelles*, Gent, 48.
- 31 E. Reclus (1925), III, 238-239.
- 32 Clara Köttlitz (°1939) was de levensgezellin van Jacques Mesnil, over wie dadelijk meer in *De anarchistische ontwakings van Vlaamsgezinde jongeren*.
- 33 E. Reclus (1925), III, 181-182, 240.
- 34 Vermelden we Paul Gille, Octave Berger, Paul Sosset en Henri Fuss. Georges Lorand was een geval apart (zie hoofdstuk II, *Een progressistische connectie?*).
- 35 Octave Berger (°1864 Sint-Gillis), advocaat, omhelsde begin de jaren negentig het rationeel socialisme. SAB, Pol, BE, 4012; O. Berger; I. Rens en W. Ossipow (1979), *passim*.
- 36 Zie bijvoorbeeld A. Mommen (1974).
- 37 Het rationeel socialisme van Jean-Guillaume de Colins de Hams, vandaar ook colinsisme, was een antimaterialistisch socialisme, dat God verving door de Rede (Logos, ook eeuwige vrede of rechtvaardigheid genoemd) en in de grond neigde naar een soort absoluut liberalisme. Over het colinsisme zie I. Rens en W. Ossipow (1979).
- 38 *La Société nouvelle*, V(1884), 153-155; over *La Société nouvelle* zie E. Verlinden (1982); J. Moulaert (1981), 124-126.
- 39 W. van Rooy (1976), 198-210.
- 40 M. Nettlau (1984), 332, 335.
- 41 M. Nettlau (1928), 294.
- 42 Verder meer over Jaak en Willem Bus.
- 43 *De Wacht*, 1894-1895; A. van Laar (1926), 53-54, 130-135.
- 44 Marinus Ant(h)onissen (°1863 Antwerpen). Jaak (Martin Jacobus) Kocx (°1871 Antwerpen), schrijnwerker. *De Wacht*, 1892-1894; *De Opstandeling*, 1894; *Fak*, 1894; *L'Etoile belge*, 12-6-1894, 20-7-1894; *Le Petit bleu*, 20-7-1894; *La Réforme*, 21-7-1894; *Vooruit*, 5 6 1894, 14-6-1894, 20-7-1894; P. de Witte (1898), 239-240; K. van Isacker (1966), 109-110; RAB, Ass Antw, 30-6-1893; J. Engels, M. Anthonissen e.a.; 15-6-1894; M. Anthonissen en J. Kocx; ARA, Park-gen Brs, 229, 27, 33, 34.
- 45 *Fak*, 28-1-1894.
- 46 Jozef Drieghe (°1866 Gent), dokwerker, dagloner, werd in 1890 lid van de Gentse Vrijdenkersbond, maar werd een jaar later al uitgesloten. Hij was afgevaardigd door de Propagandacub van Sint-Amandsbergen op het BWP-congres in 1893. RAB, 1e Aanl Gent, 1894, 86866; J. Drieghe (geseponeerd: 18-4-1894); G. Vanschoenbeek (1992), *Bijlagen*, 173.
- 47 Bernard Jacques Penning (°Amsterdam 1848),

- winkelier, week na banket... uit naar Gent, waar hij... Hij werd in januari 1892... grote gezinslast - ontsla... werd brieven aan Dornel... geschreven te hebben over alle... Vooruit. Amnestie, ook... hem begin januari 1892... Gentse Vrije Groep. Hij... niet meer met politiek... Vanschoenbeek (1992)... Dornela dateren uit de jaren... periode waarin de Nederl... geseleerd kwam te sta... Socialistische beweging... reeven aan Dornel... Na een mislukte... seende hij terug naar... 1902-1903... Over Pieter d... 1902-1903... Fak (1894-1904)... *opstandeling* de... Ministère de l'Intérieur... Générale Paris in 1848... expulsés de France. Amn... van de... Amnestie 1892... socialisten Gent RAB... Drieghe geseponeerd... Rassel geseponeerd... 1894... 23-7-1894... Nieuwenhuis III & Be... Penning... van Drieghe... Vanschoenbeek... SAM MA... SAM Vooruit Gent... Jaak of Jacobus... Mechelen... 1900 Mechelen... Anarchie... SAM MA... Vooruit... Houtrips... over de... Drieghe... Leonard kan... parlementaire... discussies... nieuwkomers in de... H. Balhazer... De... Frans Verbeek... Mechelen... H. De... 1902-1903... De... 1902-1903...

winkelier, week na bankroet te zijn gegaan in 1887 uit naar Gent, waar hij boekhouder bij Vooruit werd. Hij werd in januari 1894 - in volle winter met een grote gezinslast - ontslagen omdat hij ervan verdacht werd brieven aan Domela's *Recht voor Allen* geschreven te hebben over allerlei mistoestanden in Vooruit. Amnestie, ook een Nederlander, noemt hem begin januari 1894 een medestander van de Gentse Vrije Groep. Hij zou zich evenwel na 1894 niet meer met politiek hebben ingelaten. G. Vanschoenbeek (1992), 695-696.

⁶⁷ Karel Beerblocks meest intensieve contacten met Domela dateren uit de jaren 1891-1893, net de periode waarin de Nederlander steeds meer geïsoleerd kwam te staan binnen de internationale socialistische beweging. Beerblock sloeg toen in zijn brieven aan Domela een anarchiserende toon aan. Na een mislukte 'avontuur' als coöperateur in Menen, keerde hij terug naar Vooruit. G. Vanschoenbeek (1992), 685-688.

⁶⁸ Over Pieter d'Hoedt zie G. Vanschoenbeek (1992), 691-693.

⁶⁹ *Fak*, 1894-1895; *De Opstandeling*, 10-1910; *Etat socialistique des anarchistes expulsés de France* (Ministère de l'Intérieur, Direction de la Sûreté Générale, Paris) in: SAB, Pol, BE, 30971; *Anarchistes expulsés de France*; Amnestie (1892), *Catechismus voor den werkmán over socialistische bijstand*, Gent; Amnestie (1892), *Catechisme de l'ouvrier mutuelliste socialiste*, Gent; RAB, 1e Aanl Gent, 1894, 86866; J. Drieghe (geseponeerd: 18-4-1894); 1895, 89289; De Fakkel (geseponeerd: 12-3-1895); ARA, Park-gen Brs, 225A: 230; Vrpól, 300.277; J.F. de Wolf; IISG, Domela Nieuwenhuis, Ilca: K. Beerblock, 11-1-1894; Ilc13; B.J. Penning, 3-1-1894; Ilc7: P. d'Hoedt, 27-10-1895; R. van Lerberghe (1979), 45, 62; informatie Guy Vanschoenbeek (geput uit: *Vooruit*, 1889-1895; AMSAB, 47, Socialistische Vrijdenkersbond Gent; 24, S.M. Vooruit Gent; 8, Bond Moyson Gent).

⁷⁰ Jaak of Jacobus (Jacques Paul) Bus (°1871 Mechelen, stoelmaker. Willem (Guillaume) Bus (1850 Mechelen - 1902). SAM, MA, 18, Pol, 1892, 2.

⁷¹ *Anarchist*, 12-1893.

⁷² SAM, MA, 18, Pol, 1893, 26; 1894, 10; *De Noodkreet*, 1894-1895; L. Herteleer (1976), 91-94; K. Houthuys (1978), 57-60; *Het socialisme verloochend door de socialistische kamerleden in België. Hun eigen woorden in het Parlement verzameld en toegelicht door "De Vrije Groep" te Mechelen* (1896), Mechelen.

Uiteraard kan ook een bloemlezing gemaakt worden van parlementaire interventies waaruit de gedegen dossierkennis van verscheidene van de socialistische nieuwkomers in de Kamer blijkt. Zie in dat verband H. Balthazar (1985), 93.

⁷³ *Vrijheid*, 1897; *An-archie*, 1896, 1897, in het bijzonder 8-5-1897.

⁷⁴ Frans Verbelen (1861 Nederokkerzeel-1937 Mechelen), schrijnwerker. K. Houthuys (1978), 89-98.

⁷⁵ *Het Vrije woord*, 10-1897, 11-1897.

⁷⁶ *Vooruit*, 5-3-1896.

⁷⁷ *De Vakman*, 1896-1898.

⁷⁸ *De Loteling*, (1-1894); *De Bloedwet*, (9-1894); *De Korrektie*, 2-1895; *De Jonge wacht*, (1/2-1898); *De Loteling*, (1/2-1898).

⁷⁹ *Lib*, 10-2-1894, 24-2-1894.

⁸⁰ G. Vanschoenbeek (1978), 156-159; G. Harmsen (1961), 34.

⁸¹ F. Domela Nieuwenhuis (1910), 61, 103.

⁸² *De Wacht*, 1892-1893; G. Vanschoenbeek (1992), 697 (zie in het algemeen over Nederlanders in het Gentse socialisme: 693-701); *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland* (1988), II, 153, 158, III, 112, 158, 208-211.

⁸³ A. Cohen (1976), 139-141; G. Vanschoenbeek (1992), 693-694.

⁸⁴ *De Opstand*, 9-10-1887, 16-10-1887, 6-11-1887;

J. Welcker (1978), 389-390.

⁸⁵ *Anarchist*, 1888.

⁸⁶ *Anarchist*, 10-1890.

⁸⁷ *Anarchist*, 9-1892, 7-7-1894; J. Welcker (1978), 406-407.

⁸⁸ *Anarchist*, 12-1893.

⁸⁹ *Fak*, 30-9-1894; *Anarchist*, 6-10-1894; J. Welcker (1978), 419-422.

⁹⁰ Hendrik Jan van Steenis (1862 Noordeloos-1939 Woerden), onderwijzer. J. Welcker (1978), 455-484.

⁹¹ *Vrijheid*, 6-10-1897.

⁹² P.J. Honig (°1866 Utrecht), stoffeerder. J. Welcker (1978), 624, passim.

⁹³ B.P. van der Voo (1876-1965), publicist, zoon van de oude saint-simonist G.W. van der Voo. J. Welcker (1978), 420, passim.

⁹⁴ IISG, Honig, Onuitgegeven memoires; J. Welcker (1978), 470-471, 475-477.

⁹⁵ Zie hoofdstuk III, *De Commissie van de Arbeid in Verviers*.

⁹⁶ Over Domela, Sociaal-Democratische Bond en anarchisme in Nederland, zie onder meer: R. de Jong (1988); S. Bloemgarten (1981); A. de Vrankrijker (1972), 67-77; A. de Jong (1972), 31-63; R. de Jong (1973).

⁹⁷ Zie bijvoorbeeld J. Frieswijk (1974); J. Frieswijk (1977); J. Frieswijk (1989); L. Buning (1978-1979). Nogmaals: het anarchisme in Nederland is uiteraard niet te herleiden tot het veenderijbedrijf. Zie in dat verband de diepgravende monografie van B. Altena (1989) over de arbeidersbeweging in Vlissingen; zie over de voedingsbodemp van het anarchisme (in het bijzonder in België) ook ons besluit.

⁹⁸ A. Reszler (1973), 80-81. Zie eerder in dit hoofdstuk *Het gemiste rendez-vous met Elisée Reclus*.

⁹⁹ G. Botz, G. Brandstetter en M. Pollak (1977), *Einleitung*, 18-25.

¹⁰⁰ *La Société Nouvelle*, XI (1895), 336-349, 486-500; vertaald in *Van Nu en Straks*, Nieuwe reeks, I (1896), 135-164, 214-229, 245-261; J. Mesnil (1897), *Le mouvement anarchiste*, (Bibliothèque des Temps nouveaux 19), Brussel; J. Mesnil (1900), *De anarchistische beweging*, Antwerpen. Over Jacques Mesnil zie J. Lavalleye (1968), *Mesnil, Jean-Jacques*, in: BN, XXXIV, 596-604; M.-N. Bonet (1974), *Dwvshauvers, Jean-Jacques*, in: DBMOF, XII, 135-136;

M. Nettleau (1984), 332-333, 336-338; W. van Rooy (1985); J. Moulaert (1981), 129-132; J. Moulaert (1986), 167-168.

Jacques Dwelshauvers alias Jacques Mesnil (1872 Brussel - 1940 Montmaur-en-Diois, Frankrijk) was van gegoede Brusselse afkomst. Hoewel medicus van vorming, oefende hij dit beroep nooit uit, maar was integendeel werkzaam als publicist en kunsthistoricus. Hij was korte tijd lid van de Franse Communistische Partij om zich vervolgens tot het einde van zijn leven onafhankelijk-links te blijven opstellen.

⁸¹ August Vermeylen (1872-1945). R. Vervliet (1975), *Vermeylen, August*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, II, 1780-1784.

⁸² *Van Nu en Straks*, Nieuwe reeks, I, 1-34; overgenomen in A. Vermeylen (1951), II, 44-82. Over Vermeylen zie onder meer R. Vervliet (1975), *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, II, 1780-1784; A. Westerlinck (z.d.). Over het Vlaamse intellectueel anarchisme in het algemeen, de invloed van Reclus in het bijzonder zie J. Moulaert (1981), 132-145; J. Moulaert (1986), 168-170.

⁸³ Zie over Victor Buurmans bv. K. van Isacker (1964), 93-94, passim.

⁸⁴ E. Reclus (1911), II, 198.

⁸⁵ Victor Ressler (1877-1955), bediende, installeerde zich omstreeks 1906 als drukker en boekhandelaar. J. Moulaert (1979), passim; W. van Rooy (1975), *Ressler, Victor*, in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, II, 1325-1326.

⁸⁶ Over dit Antwerpse intellectuele anarchisme zie J. Moulaert (1979); J. Moulaert (1981), 143-145; J. Moulaert (1986), 170.

⁸⁷ J. Maitron (1975), I, 265-274, 283-291.

⁸⁸ *Pléb*, 1-4-1894.

⁸⁹ *Pléb*, 15-4-1894.

⁹⁰ *Pléb*, 29-4-1894.

⁹¹ *Pléb*, 29-4-1894.

⁹² *Pléb*, 29-4-1894, 13-5-1894.

⁹³ *Pléb*, 1894; 5-12-1895; dit nummer evenals dat van 1-4-1894, gaven de brief van procureur-generaal in extenso weer; *L'Idée*, 10-7-1894.

⁹⁴ *Pléb*, 6-1-1895.

⁹⁵ *Pléb*, 15-12-1895.

⁹⁶ *La Débâcle sociale*, 19-4-1896; *La Vérité*, 5-12-1896.

⁹⁷ *Congrès des Groupes Socialistes Indépendants de Verviers et des Environs du Dimanche 6 février 1898. Appel aux travailleurs, cercles et syndicats* (1898), in: IISG, Nettleau, België.

⁹⁸ M.L. Warnotte (1967), 272-282.

⁹⁹ J. Puissant (1972), *Delfosse, Charles*, in: BN, *Supplément*, IX, 200-203.

¹⁰⁰ *Les Temps nouveaux*, 5-3-1898, 9-4-1898; *La Bataille*, 17-4-1898; *La Réforme*, 12-4-1898; *Le Petit bleu*, 12-4-1898; *Le Pays*, 12-4-1898. Er waren afgevaardigden uit Luik, Ensival, Verviers, Esneux, Sprimont, Namen, Doornik, Ath, Genappe, Moeskroon, Brussel, Mechelen "enz.". Eén bron spreekt van wel zestig plaatsen die afgevaardigd waren; een andere van 145 groepen. Er zouden honderd aanwezigen geweest zijn.

Le Réveil d

De liberale partij
haar bestaan zelf
zou voor haar de
hechte ten zeers
van een politieke
servatieve macht
socialisten onond
voort te kunnen
gers van de even
coalitievorming,
doen afbrokkelen
stand van vooral
heid beschikte w
listisch programma

In juni 1890
ontwerp in dat d
grootste kiesarr
like kiesdistrict
lijsten hun krach
Antwerpen. De
ner-De Smet de
Op 22 december
het nieuwe stels
aanzienlijke w
Ondanks een zw
derheid maar d
smaller geworden
Meteen werd de
verhoopt, nog w